

Антикорупцијски водич кроз школске часове

Антикорупцијски водич кроз школске часове

Издавач: Омладински одбор за образовање

Двадесет седмог марта 25а

11120 Београд

www.ooo.org.rs

Уредник:

Наим Лео Бешири

Аутори:

Иван Грахек (Анализа евалуација)

Одељење за едукације, кампање и сарадњу са цивилним друштвом Агенције за борбу против корупције (О корупцији)

Тамара Томашевић (Модел часова)

Дизајн корица:

Никола Радојчић, Браћа Буразери

Лектура и коректура:

Штрикла

Прелом:

comma | communications design

Штампа:

Графичар

Тираж:

900

ISBN 978-86-917317-1-7

Штампање овог водича помогла је Амбасада Краљевине Норвешке у Београду у оквиру пројекта „Млади против корупције“.

Ставови изражени у водичу припадају искључиво ауторима и не одражавају нужно и ставове донатора, партнерских организација и издавача.

The views expressed are solely those of the authors and do not necessarily reflect the official position of the Norwegian Embassy in Belgrade, partner organisations or the publisher.

Садржај

Захвалница	7
Предговор.....	9
I. – О пројекту „Млади против корупције“	11
II. – О корупцији.....	13
III. – Модели часова	51

Захвалница

Након још једног завршеног пројектног циклуса, имамо потребу да захвалимо свима који су омогућили спровођење активности и који су нам много помогли.

Велико и неизмерно хвала Амбасади Краљевине Норвешке која нам је омогућила средства да своју идеју спроведемо у дело.

Захваљујемо и Агенцији за борбу против корупције и директорки Татјани Бабић, као и Одељењу за едукације, кампање и сарадњу са цивилним друштвом – начелнику Небојши Тасићу, Ани Арсенијевић, Бојани Смартек, Ксенији Митровић.

Захвалност упућујемо и Дијани Љубановић, Невени Шакоти и Небојши Ратковићу, који су дали огроман допринос када се пројекат планирао.

Велико хвала тренерима и тренерицама на великом ентузијазму и несебичном дељењу знања с ученицима: Данилу Вукмировићу, Дражену Зацеру, Јелени Симић, Маријани Мојсиловић, Милошу Буквићу, Селени Велимировић, Милицу Лујански, Милицу Ћирић, Нинославу Рупићу, Вањи Флорић.

Велику захвалност дугујемо директорима и директоркама основних школа и гимназија који су нам отворили врата и омогућили да с ученицима разговарамо о проблему корупције, а све ово не би било могуће без велике подршке наставника и наставница који су допринели активном учествовању и мотивисању ученика да о овој теми отворено разговарају. Захваљујемо директору I београдске гимназије Александру Андрејићу, директору XIII београдске гимназије Бојану Вучковићу, директорки ОШ „Олга Петров“ Мерици Буј Бјелогрић, директору и педагошкињи IX београдске гимназије Дејану Јосиповићу и Злати Бумбић, директору и психолошкињи VI београдске гимназије Радету Зејаку и Љиљани Живанић, директорки и педагошкињи ОШ „Милена Павловић Барили“ Оливери Корошец и Станки Жици, директору и педагошкињи ОШ „Филип Филиповић“ Душану Кићовићу и Невенки Крагуљац, директорки ОШ „14. октобар“ Мирјани Китић, директору ОШ „20. окто-

бар” Јовану Ћуковићу, директорки ОШ „Јован Цвијић” Валентини Панђаитан, директорки XIV београдске гимназије Марији Милетић, директорки VII београдске гимназије Иванки Ковачевић.

Неизмерно захваљујемо ученицима и ученицама, којих је било 1104, на активном учешћу у радионицама, конструктивним предлозима, креативним идејама и живописним примерима којима су допринели успешности програма.

Захваљујемо психолошкињи Тамари Томашевић на свим саветима и конструктивним критикама које су нам биле од велике помоћи.

Хвала Ивану Грахеку на подршци и анализи евалуација ученика и супервизора, као и Марку Вукомановићу на дизајнирању ове брошуре и што је увек ту за нас.

Захваљујемо свим волонтерима и волонтеркама на свесредној помоћи и ангажовању током пројекта.

Пројектни тим:

*Наим Лео Бешири
Милена Ћилас
Невена Бувач*

Предговор

„Млади против корупције“ је име пилот-пројекта који су заједно спровели Омладински одбор за образовање и Иницијатива за друштвену одговорност, уз финансијску подршку Амбасаде Краљевине Норвешке и стратешку подршку Агенције за борбу против корупције.

Циљ пројекта је смањење нивоа корупције у Србији кроз рад са младима: укључивањем школа у овај процес, развијањем модела часова, успостављањем сарадње између младих и институција.

Тенденција је да овај пројекат постане програм трајног деловања наше две партнерске организације. Уједно, овај програм подразумева и оне принципе који леже у основи стратегије за младе. Полазна идеја програма је да се на развијању културе отпорности на корупцију мора почети од најмлађег узраста и то повећањем њихових знања, вештина и моћи да се корупцији одупру и да на тај начин буду проактивни чланови друштва.

Пројекат „Млади против корупције“ подржала је Агенција за борбу против корупције која је кроз примену својих надлежности обучила едукаторе који су у пројекту учествовали као тренери.

Публикација која је пред вама састоји се из три дела.

У првом делу презентовани су подаци о самом пројекту и анализа евалуација ученика који су учествовали у едукацијама, коју је урадио Иван Грахек.

У другом делу, уз сагласност Агенције за борбу против корупције, пренет је текст из брошуре „Приручник за тренинг о интегритету“ коју је Агенција објавила у оквиру пројекта „Подршка раду Агенције за борбу против корупције“, и коју је финансирао Делегација Европске уније у Републици Србији. Аутори овог текста су запослени у Одељењу за едукације, кампање и сарадњу са цивилним друштвом.

У трећем делу публикације налазе се модели часова: за основне и средње школе; за предмете: српски језик и књижевност, грађанско васпитање, ликовно васпитање и социологија, а приредила их је Тамара Томашевић .

Штампање ове публикације планирано је као завршна активност пројекта којом би се саопштили резултати. Међутим, желели смо да буде кориснија, тј. да њоме помогнемо свима онима, а првенствено просветним радницима, који желе да се укључе у овакав вид мењања друштва. Стога је основна намена ове публикације да буде водич и практикум за увођење важних друштвених тема у школски програм .

I. О пројекту „Млади против корупције”

Опште информације

Током пилот-пројекта „Млади против корупције” одржано је 50 радионица по 45 минута у 12 београдских школа (шест основних, шест гимназија). Од тога је 26 школских часова одржано у основним школама, а 24 у гимназијама. У програму су учествовале школе: „Милена Павловић Барили”, „14. октобар”, „20. октобар”, „Филип Филиповић”, „Јован Цвијић”, „Олга Петров”, као и Прва, Шеста, Седма, Девета, Тринаеста и Четрнаеста београдска гимназија.

Укупан број ученика/-ца на часовима био је 1.104, од тога 511 ученика и 593 ученице.

Радионице су одржане као замена за редовне школске часове. Највећи број радионица заменио је часове грађанског васпитања (52%), док су други часови били ликовно (22%), српски језик и књижевност (14%) и социологија (12%).

Евалуација ученика/-ца

Након одржане радионице ученици су попуњавали кратку евалуацију која се састојала од четири питања. Ученици су одговарали на питање да ли су током редовне наставе помињали корупцију, односно механизме за смањење и борбу против ње. Давали су одговоре на скали од 1 (нисмо уопште) до 7 (више него што сам очекивао/-ла). Друго питање се односило на то да ли је предавање о корупцији задовољило њихова очекивања, и ту су одговарали на скали од 1 (није

уопште) до 7 (више него што сам очекивао/-ла). Треће питање се односило на то да ли су научили нешто о корупцији током радионице. Одговоре су такође давали на скали од 1 (нисам уопште) до 7 (више него што сам очекивао/-ла). Последње питање било је: „Да ли сматрате да би требало да се о појму корупције разговара за време редовне наставе?“ Ученици су одговоре давали на скали од 1 (уопште се не слажем) до 7 (слажем се у потпуности).

На основу одговора ученика на ова четири питања, урађена је анализа са израчунатом просечном оценом. Анализа је показала да се корупција и механизми борбе против ње врло ретко помињу током редовне наставе. Просечна оцена је 2,85. Такође, резултат од 5,36 показује да су тренери превазишли очекивања ученика. Оцена 4,96 означава да су ученици научили нешто ново о појму корупције. Када говоримо о последњем питању, оцена 4,92 показује да већина ученика верује да је тема корупције важна и да је потребно да буде део школског градива.

Ова анализа показује да се корупција ретко помиње током формалног образовања и да се ученици слажу да је потребно да буде саставни део градива, као и да се више говори о корупцији и механизмима борбе против ње. Такође, показује и да су тренери и тренерице превазишли очекивања ученика, те да ученици сматрају да су доста научили током радионице.

II. О корупцији

Уз сагласност Агенције за борбу против корупције, а у оквиру сарадње на пројекту „Млади против корупције“, преносимо текст Агенције из брошуре „Приручник за тренинг о интегритету“. Брошура је настала као део пројекта „Подршка раду Агенције за борбу против корупције“, који је финансирала Делегација Европске уније у Републици Србији. Аутори текста су запослени у стручној служби Агенције, у Одељењу за едукације, кампање и сарадњу са цивилним друштвом.

Појам корупције

Корупције има свуда где има људи. С временом, људи су стварали, али и уништавали оно што су створили. Створили су заједнице, друштва, и та друштва су почела да се разликују у степену напора који се улаже да се она уреде – у идеалном случају – да буду друштва у којима ће постојати правила важећа за све. То је стални изазов за човека.

О корупцији је почело да се размишља и пише управо онда када су они који су вршили власт почели да посустају пред великим изазовом. Отуда се у традиционална схватања корупције убрајају Платоново, Аристотелово, Полибијево и Монтескјеово објашњење корупције као кварење власти, владања које није у општем интересу, тј. интересу политичке заједнице – државе.

Међутим, други приступ унутар традиционалног схватања корупције који су развили Макијавели и Русо, говори о корупцији као о моралном кварењу људи, тј. о поништавању друштвених вредности и врлина код грађана.

И сама реч корупција, која потиче од латинске речи *corruptio, onis*, значи поквареност, подмитљивост, поткупљивост и – када се користи као придев – дословно значи: потпуно уништен(о), покварен(о)...

Колико је стара корупција

Деведесетих година прошлог века археолози су на подручју данашње Сирије ископали 150 плочица на клинастом писму. Локалитет на ком су ископане био је административни центар асирске цивилизације. Пронађене плочице налазиле су се у посебном архиву, који би могао представљати савремено министарство унутрашњих послова. Дешифровањем је утврђено да се на плочицама налазе по-

даци о томе како су запослени примали мито, укључујући и имена високих службеника, међу којима је била и принцеза.

Али нису стари Асирци измислили корупцију. Она постоји од када постоје и људи. Реч је о људској природи и о томе како уређујемо односе у друштву, тј. да ли се неко бави људима и правилима. Као такву, корупцију је немогуће искоренити, али ју је могуће спречавати и контролисати.

Без обзира на то да ли је реч о „покварености” власти или грађана, треба имати у виду да је заправо реч о људској склоности ка злоупотреби, упркос норми, правилу, договору – за личну корист, на штету других. Није могуће све облике таквог понашања законски дефинисати и санкционисати. Зато је корупција, као кривично дело, пре свега везана за позиције јавне одговорности и мора бити јасно дефинисана законом.

1. Митови о корупцији

Корупција није толико важан проблем за развој једне земље.

Веза између корупције и развоја односно назадовања једног друштва одавно је утврђена. С једне стране, системска корупција директно утиче на функционисање друштва у целини и ствара тзв. нефункционалне државе. Корупција директно утиче на дестабилизацију влада, штети трговини и инвестицијама и животној средини, подстиче злоупотребу људских права. Коруптивним активностима новац из јавних финансија или онај који је добијен као помоћ скреће се у „приватне џепове”, што директно утиче на квалитет социјалних услуга, а посебно негативно утиче на сиромашне и немоћне у друштву, чиме се додатно повећава сиромаштво.

С друге стране, постоје облици односа који су по својој основној природи коруптивни, али могу да утичу повољно на економски развој једне земље. Суштина је у томе да се одређени облици и начини пословања дефинишу и омеђу правилима и законима, па на тај начин не чине велику штету друштву, а подржавају развој земље. Лобирање је типичан пример. Лобирање је настојање интересних група да утичу на оне који доносе одлуке. То значи да лобирање подразумева лична познанства и утицаје.

Милан Вујаклија у свом „Лексикону страних речи и израза“ објашњава реч „лоби“ (енг. *lobby*) као човека који познаје свакога, нарочито оне који у пословном и политичком животу нешто значе, а без кога се, као посредника, не може ништа важније завршити. Ова дефиниција у потпуности одговара нашем уобичајеном поимању утицаја, према ком се сматра да самим тим што познајете доносиоце неких одлука можете да завршите и све послове. Појам је скован у Америци, где је лобирање и настало као пракса, али је данас уобличен, добио је законску форму, те се претходна дефиниција сматра „старим начином лобирања“.

То значи да данас постоји професија лобиста, чиме се уводе механизми да се посао обавља на стручан и професионалан начин, строго водећи рачуна о етичким и моралним принципима. Коришћењем транспарентних и прецизних алата лобирања, лобиста може на сасвим легалан и прихватљив начин доказати све предности и ставове клијената, не посежући за коруптивним методама.

Једини проблем су мале плате: повећајте плате и неће бити корупције.

Темељни поглед на конкретне податке везане за одређену земљу не подржава став да би просто повећање плата постојећем особљу у институцијама помогло смањењу корупције. Чињеница је да и они који су умешани у велике корупције имају много више него што је њима или њиховим породицама потребно, а ипак настављају злоупотребе.

Повећање плата јесте један од механизма смањења корупције, али њега мора да прати и низ других механизма – од јачања личних компетенција, професионализма и интегритета до јачања институција у којима људи раде.

2. Дефинисање корупције

Зато се корупција, када је добила своју законску формулацију, везује за ситуације у којима људи обављају неку (јавну) функцију, односно налазе се на позицији одговорности за неки (јавни) посао:

- злоупотреба јавних ресурса зарад личних интереса (Светска банка);
- однос који се заснива злоупотребом службеног, односно друштвеног положаја или утицаја, у јавном или приватном сектору, ради стицања личне користи или користи за другог (Закон о Агенцији за борбу против корупције).

Постоји велики број дефиниција корупције, али корупција, укратко, увек подразумева:

- злоупотребу повереног овлашћења, без обзира на то да ли се дешава на нечији или сопствени подстицај;
- стицање или тежњу ка стицању личне користи (или користи за трећу страну);
- појаву која индиректно или директно штети јавном добру;
- тајност махинација или прикривеност махинација.

3. Појавни облици корупције

Корупција се најчешће препознаје у следећим појавама:

- субверзија, незаконите међународне трансакције, кријумчарење;
- клептократија, приватизација јавних фондова, разбојништво и крађа;
- ненаменско трошење, фалсификовање и проневера, надувавање рачуна, присвајање добити, злоупотреба средстава;
- злоупотреба овлашћења, застрашивање, тортура, добијање незаслуженог опроштаја или олакшице;
- обмана и превара, лажно представљање, подваљивање и варање;
- уцењивање;
- изигравање правде, криминално понашање, приказивање лажних доказа, незаконито притварање;
- подметање кривице;
- невршење дужности, напуштање дужности, паразитизам;
- подмићивање, изнуда, наплаћивање незаконитих такси, узвратна давања;
- намештање избора, договарање гласања, кројење изборних јединица према сопственим потребама;
- злоупотреба унутрашњих и тајних информација, фалсификовање документације;
- неовлашћена продаја државног пословног простора, државне имовине и права;
- манипулације приликом доношења прописа, спровођења набавки, закључивања уговора и зајмова;
- избегавање плаћања пореза, стицање прекомерног профита;
- трговина утицајем, посредовање при стицању повластица, сукоб интереса;

- прихватање неприкладних поклона, хонорара, понуда за брзу зараду и бесплатне забаве;
- везе с организованим криминалом, операције на црном тржишту;
- кронизам, завере;
- незаконито надгледање, злоупотреба телекомуникација и писама;
- злоупотреба службених печата, опреме, станова и привилегија.

4. Типови корупције

а) Висока/политичка, која укључује:

- висок ниво службеника/функционера,
- велике новчане износе,
- велики економски утицај.

Последица: заробљена држава (термин Светске банке), ситуација у којој је системска корупција толико развијена да онемогућава сваки развој.

Облици: злоупотреба власти и политичких процеса, правила, незаконито финансирање.

Функција: стицање моћи и наношење штете противницима.

Спречавање: транспарентност, одговорност и казнене мере.

б) Административна, која укључује:

- државне службенике, обично нижег нивоа;
- мање новчане износе који се обично чешће размењују;
- озбиљан социјални утицај, нарочито за сиромашне.

Последица: неповерење грађана у јавне институције.

Облици: мито и поклони, трговина утицајем.

Функција: убрзавање поступка или избегавање казне.

Спречавање: образовање и увођење процедура (дисциплинске мере).

5. Фактори који погодују појави корупције

Корупција се јавља тамо где постоје: а) могућност и б) интерес.

И једно и друго стварају подједнако и људи и институције. Да бисмо се на практичном нивоу супротставили корупцији, потребно је испитати њене узроке на институционалном и личном нивоу.

Што се тиче институција, корупција је симптом болести од које пате оне институције које нису онолико делотворне колико би то могле бити. Широко је прихваћено мишљење да је ризик тражења и плаћања мита много већи ако је нека институција непредвидљива и нестабилна, ако нема јасних правила и процедура, етичког кодекса и других механизма, те ако њени службеници нису сигурни за своју будућност и ако покушавају ту предвидљивост и сигурност да купе.

С друге стране, и грађани губе поверење у такве институције и траже други начин за остваривање права. На личном нивоу, до корупције долази кад особа у одређеној прилици крши правила због неког облика спољашњег или унутрашњег притиска – и то на одређен начин оправдава.

Оправдање често долази уз изјаве попут:

„Систем ме је на то натерао.“

„Ако ја то не урадим, онда ће неко други.“

„Ово није ништа, кад човек само погледа политичаре који краду милионе.“

Кључно је схватити да увек постоји избор који је на нама – на нашој одговорности да ли ћемо направити избор и какав ће то избор бити. Иако је корупција и ствар могућности и ствар интереса, она је и ствар нашег избора!

Постоје покушаји да се сложена појава корупције објасни формулама које садрже кључне појмове за њено разумевање, на пример:

Корупција = П – ЛЕН / ПИ

Хауард Витон (Howard Whitton)

Корупција настаје (=) кад постоји прилика (могућност и интерес), а нема личних етичких норми / професионалног интегритета – тј. „самоконтроле“.

(П – прилика; ЛЕН – личне етичке норме; ПИ – професионални интегритет)

Корупција се најбоље може разумети као етички, морални проблем, који је супротстављен вредности интегритета. Нема корупције тамо где постоји интегритет. Корупција постоји у различитим формама тамо где је интегритет угрожен.

6. Узроци корупције

Постоје различити узроци корупције. Корупцију може изазвати недостатак прописа. Често, корупција је последица лошег прописа који дозвољава коруптивно понашање. Чак и превише прописа може нагнати човека да, због потребе да нешто обави брже и с мање компликација, прибегне некој коруптивној радњи. У средишту свих тих примера јесте – човек, то јест појединци и појединке од којих је друштво сачињено.

У свим наведеним примерима корупције – узроке је могуће отклонити. Уколико нека област делања није покривена прописом, на друштву је да се о правилу договори и да пропис направи. Уколико је пропис лош, што ће показати пракса, постоје прописани начини како се пропис мења и – процедура за промену се покреће. Проблем превише прописа решава се њиховом рационализацијом. И из тих радњи у средишту је – човек, односно друштво. Ако се таква решења не примењују у једном друштву, онда се налажењу узрока корупције мора приступити дубински. Реч је о културолошким разлозима, а неретко и о разлици која, управо због културолошких разлога, настаје између формалних и неформалних правила у друштву. Формална правила подразумевају прописе (законе), а неформална уобичајен начин понашања у већини сличних ситуација, који је прихваћен код већине људи у једном друштву. У таквим околностима, без обзира на то какав је закон или неко правило, често ће се догађати да га људи (чак и власт) игноришу, јер ће га сматрати репресивним и упереним против интереса појединца или неке групе. У таквом друштву јавно добро је угрожено, а укупни амбијент – социјални, културни, политички – представља систем који је коруптиван.

Представник власти крши закон и образлаже да је „закон лош“ јер угрожава неко јавно добро. Он јавно саопштава да ће прекршити закон и њиме учинити нешто позитивно за јавно добро. Какав се закључак може донети? Представник власти прикупља позитивне поене за себе или своју странку тиме што показује како брине о јавном добру. Истовремено, овај представник власти не показује одговорност коју као функционер има када је реч о квалитету закона (који не смеју да угрожавају јавно добро), јер ни он ни његова странка не покрећу процедуру за

измену закона. Истовремено, он угрожава владавину закона јер показује да је закон могуће кршити, што афирмише анархичност.

Доминација „обичајног права“ у друштву трајно спречава владавину права, јер је реч о неписаним правилима која свако може тумачити на свој начин. Истовремено, то трајно афирмише неодговорно понашање и доводи до личног тумачења сваког писменог правила и личних разлога за њихово непоштовање. То је отворен пут да се нека неетичка понашања „нормализују“ и постану друштвено прихваћена.

Одржавање доминације „неписаних“, обичајних правила последица је неодговорности пре свега друштвене и политичке елите. Уколико је у друштву прокламована реформа која подразумева јасно саопштен циљ промене и ако је политичко вођство искрено у својим намерама, онда је потребно да одговорни људи покрећу промене и нова правила, али и да покажу свест да је неопходна промена и на личном нивоу. Непостојање ове свести најчешћи је узрок пропасти реформи. Једна институција или један човек не могу реформисати друштво, нити решити друштвени проблем.

Разлика између неформалних и формалних норми у друштву, које указују да је за поштовање закона потребна промена начина мишљења, али и преузимање одговорности политичке елите, може се видети на примеру када функционер раднику поручује да не краде јер је то претерано, него да „крадуца“ пошто му онда нико ништа не би рекао, као да се право на то подразумева.

Корупција као питање културе појединих земаља

Корупција се дешава свуда где за то постоји могућност и интерес, то јест где неко ко има моћ и утицај може да искористи другог или своју позицију у приватну корист. Постоје друштва у којима су развијени обрасци давања поклона и пружања гостопримства, али ти обичаји имају стриктна правила и засновани су на принципу реципроцитета. Према афричком схватању поштовања и гостопримства, дар је најчешће знак пажње. Он се не тражи. Вредност је углавном духовне природе, не материјалне. Даје се јавно, не у тајности. Тамо где је претеран, дар изазива непријатност и враћа се.

Антрополог Марсел Мос је на основу етнографских извора закључио да људи субјективно верују у моћ примљених ствари, тј. да оне теже или да се врате пр-

вобитном власнику или да осигурају адекватне вредности које ће их заменити. Дакле, ако се на поклон не узврати поклоном, примаоца ће снаћи зло. Дар је по својој природи амбивалентан. Успоставља људску солидарност, али и надмоћ оног који дарује над примаоцем.

У нашем друштву даривање је такође део обичаја. Обичаји представљају устаљена правила која настају у једном периоду и имају употребну функцију (да се овлада природом или друштвеним процесима). Обичајна пракса се одржава кроз генерације, а њу с временом почиње да карактерише одсуство свести о сврси и разлозима због којих постоје. Обичај постаје навика и лишен је потребе за рационалним промишљањем.

У неким случајевима корупција може да буде одраз праксе коју је у културу увела страна сила. Индонезија је прожета великом корупцијом. Па ипак, неки аутори сматрају да ова појава не потиче од самих Индонежана, него од Холандске источноиндијске компаније (Dutch East India Company). Запослени у компанији су били „слабо плаћени и изложени разним искушењима која су произашла из комбинације слабе домаће организације, великих трговинских могућности и скоро потпуног одсуства контроле из домовине или на самој Јави... Службеници су се богатали поткрадајући и компанију”.

Према многим ауторима, Османлијско царство оставило је праксу да се ниједан посао с представницима власти не може завршити ако им се не донесе неки поклон, тј. дар.

Неки од обичаја давања, па самим тим и очекивања, имали су своју јасну функцију – да се заврши посао. Тако и данас у Србији видимо примере многих пракси које су у данашњем светлу коруптивне, али се оправдавају обичајем (такав је ред, то је део културе народа), иако су своју примарну сврху већ одавно изгубиле. Остала је само пракса која у суштини нема смисла или, штавише, штети друштву. Такви модели се одржавају кроз генерације и нормализују и поткрепљују изрекама:

„Како да претачем мед а да не олижем прсте.”

„Пара врти где бургија неће.”

„Ко ће кога ако не свој свога.”

7. Мерење корупције

Уколико желимо да анализирамо неку појаву, па и корупцију, разумемо њен настанак, услове и механизме функционисања и последице, потребно је да је систематски истражујемо. Истраживања о корупцији прилично су тешка за спровођење зато што нико ко је повезан с коруптивним радњама не жели о њима да говори. Постоје две групе истраживања корупције које се методолошки разликују будући да имају различите циљне групе. Прва група се базира на испитивању опажања корупције, а друга на искуствима у коруптивним радњама испитаника.

Испитивање опажања корупције

Најпознатији инструмент којим се мери опажање корупције у једном друштву јесте индекс перцепције корупције (CPI, Transparency International). Овим инструментом се испитују опажања, а не чињенице (број кривичних осуда за дело корупције, нпр.). Индекс перцепције корупције је тзв. композитни индекс, који представља истраживање више истраживања. Испитују се локални експерти, међународни стручњаци, привредници, инвеститори и све то у 13 различитих студија на основу којих се даје један индекс перцепције корупције. Све земље се бодују на скали од 1 (висок ниво опажене корупције) до 10 (низак ниво опажене корупције). Скор добијен на основу истраживања значајнији је за закључивање од места на табели. Истраживање о перцепцији корупције омогућава нам да видимо како аналитичари, инвеститори, али и грађани опажају корупцију, омогућава нам праћење стања те појаве у друштву током времена и знатно утиче на подстицање разговора о тој штетној појави, тј. посредно утиче на подизање свести.

Прошлогодишње истраживање показало је да Србија има индекс перцепције корупције 3,3 и означава благи пад скорa спрам претходних истраживања, што сведочи о извесној стагнацији на пољу борбе против корупције. Тек када је индекс перцепције корупције виши од 5, можемо говорити о непостојању системске корупције, а тај податак казује да наше друштво мора да се суочи са озбиљним проблемима у овој области уколико жели да буде функционално и демократско. Поред извесних недостатака који се приписују индексу перцепције корупције, од којих је најважнији тај да се ово истраживање ослања само на опажања – импресије, а не на чињенице, из њега можемо посредно извући битан податак: непостојање поверења у институције које су део друштвеног система, зато што су неефикасне, нефункционалне и не раде у општем интересу и интересу грађана.

Испитивање искустава испитаника у коруптивним радњама

Друга врста истраживања се, осим перцепцијом, бави и ставовима према корупцији и искуствима која грађани имају с њом. У нашој земљи је током 2012. године извршен пети талас истраживања тог типа (Medium Gallup – UNDP, јун 2012). Он је показао да грађани корупцију виде као један од најважнијих проблема земље, после незапослености и сиромаштва (занимљиво је испитивати међусобни однос та три проблема). Трећина испитаника (узорак 1.014 испитаника) каже да познаје особу која је у последња три месеца дала мито за добијање одређене услуге, а 14% испитаника да су и сами дали мито, најчешће једном, али неки и више пута. Истраживање показује да се мито најчешће даје докторима, полицајцима и административним радницима, а да је просечан новчани износ 103 евра. Овај износ је мањи него на претходним истраживањима и може да укаже на то да је новчана моћ грађана опала и да су сиромашнији него раније. Упркос сиромаштву, највећи број оних који су дали мито сам је то понудио како би брже завршио посао или избегао проблем с властима.

Ови подаци, ма како шокантни били, показују неке од важних тешкоћа у процесу борбе против корупције. Прва од њих је то што смо суочени са системском корупцијом која се не смањује. Друго, грађани немају поверења у институције које су део система, и које, према њиховом мишљењу, не служе јавном добру. Треће, ни сами грађани немају изграђену свест о штетности корупције (две трећине оних који су дали мито сами су иницирали коруптивну радњу), нити да је она кривично дело, као ни да својим неодговорним понашањем учествују у разарању друштва.

Механизми за спречавање корупције

1. Међународни правни оквир

Средином деведесетих година XX века проблем корупције постаје предмет међународне забринутости и почиње да привлачи пажњу великог броја глобалних и регионалних међународних организација и експерата. Бројне конвенције, уговори, резолуције, препоруке и декларације настале су у оквиру Уједињених нација, Савета Европе, Организације за економску сарадњу и развој, Европске уније, Организације америчких држава, Афричке уније. Заједничко тим правним инструментима јесте успостављање заједничких стандарда за решавање корупције на националном нивоу криминализацијом, спровођењем антикорупцијских закона и превентивних мера. Поред тога, ови међународни правни инструменти служе и да идентификују и промовишу примере добре праксе и олакшају сарадњу између држава чланица.

Република Србија је до сада ратификовала следеће међународне конвенције у области борбе против корупције: Конвенцију УН против корупције (UNCAC, 2003), Кривичноправну конвенцију о корупцији, Грађанскоправну конвенцију о корупцији, као и додатне протоколе уз кривичноправну и грађанскоправну конвенцију Савета Европе.

Државе потписнице тих конвенција обавезале су се да ће међусобно сарађивати у сваком аспекту борбе против корупције, укључујући и превенцију, истрагу, као и процесирање починилаца кривичних дела. Државе потписнице обавезале су се и да ће пружити конкретне облике међународне правне помоћи у прикупљању и достављању доказа за употребу на суду, да ће изручити преступнике,

као и да ће предузимати мере које ће подржати проналажење, замрзавање, одузимање и конфискацију имовине стечене корупцијом.

Конвенција УН против корупције (2003) ставила је превенцију на кључно место: то је први међународни документ у области корупције који од држава чланица не захтева само да обезбеде унапређење спровођења закона већ и успостављање антикоруптивних тела која ће се бавити превенцијом корупције. У том контексту формирана је и Агенција за борбу против корупције Републике Србије (2010).

2. Решавање друштвених проблема – план

Уколико се жели успех, у сваком послу потребно је одредити стратешки правац деловања за краће периоде. Стратегије подразумевају одређивање циља који се жели постићи, а онда се, уз анализу препрека и начина њиховог превазилажења, одређују мере и препоруке које се морају испунити. Исто тако, када у друштву институције лоше функционишу и постоји велико незадовољство грађана, неопходно је да друштвена елита, а политичка посебно, констатује да постоји проблем. Када у друштву постоји проблем, осим анализе његових узрока и последица, потребно је направити и план за решење. У решење проблема неопходно је укључити све оне друштвене актере од којих решење проблема зависи или од којих проблем потиче. Тај процес зове се стратешко планирање.

Стратешко планирање подразумева да сви актери у друштву од којих решење проблема зависи констатују да проблем постоји. Проблем се описује и затим се одређује циљ који подразумева стање које више не садржи описани проблем. На крају се констатују препоруке и мере за промену ситуације.

Из препорука се израђује акциони план. За сваку препоруку планира се једна или више активности чије извршење води ка испуњењу препоруке. За сваку активност одређује се одговорност неког актера друштва који је надлежан за спровођење и/или координисање активности, рок у коме се активност мора спровести, опис циља који се том активношћу мора постићи, како ће се испуњеност циља мерити итд.

Сваки актер у друштву од кога зависи решење проблема из акционог плана „извлачи“ надлежности своје институције и саставља свој секторски акциони план. Сваки информисани грађанин упознаје се с државним стратегијама и акционим плановима и даје свој допринос постизању циља – решењу друштвеног проблема. Уколико актери нису обавештени, заинтересовани, информисани о плановима на државном нивоу, или ако није одређена институција која ће водити бригу о остварењу акционог плана, ако медији не пружају подршку, а власт сматра да је само доношење стратегије и акционог плана довољно – стратегија и акциони план остају „мртво слово на папиру“. Дакле, доношење докумената, као и законских решења, није довољно за промену стања, већ је неопходна и њихова примена.

Држава Србија и њено друштво налазе се у процесу тзв. транзиције која, између осталог, има политички и економски аспект. Бројне државе бившег социјалистичког система ушле су у овај процес почетком деведесетих година XX века и прошле многе његове фазе из којих се може доста научити упоредним анализама. Држава Србија је знатно касније ушла у овај процес који подразумева кретање из старог у ново, жељено стање. Управо је питање жеље преласка у ново стање кључно. Отежавајућа околност је ако о правцу кретања друштва не постоји консензус, те ако о различитим концептима не постоји јасно саопштен план и објашњење шта која концепција подразумева за грађане.

Тако је и с борбом против корупције: она није сезонски посао ниједне политичке опције. То је борба која захтева континуиране напоре да створимо друштво одговорних грађана, одговорне власти и одговорних јавних институција. Друштво које има и поштује јасно формулисана правила, друштво са системом у коме је јавно добро изнад личног интереса.

„Транзиција је дуготрајан процес који захтева уклањање, замену или укидање традиционалних идеја, вредности, конвенција и норми понашања. У периоду транзиције, током трансформације државе и друштва, гледано са аспекта појединца, потребно је поданика аутентично преобразити у грађанина. Грађанин је, за разлику од поданика, способан да се понаша аутономно, критички, партиципативно и одговорно. У том смислу, израз ‘грађанин’ не означава само правни статус у оквиру политичког система него и компетенције, вештине и способности.”

У Србији је, као у друштву у транзицији, уз подршку европских институција и других међународних организација, започета структурирана активност у примени мера за борбу против корупције доношењем и усвајањем Националне стратегије за борбу против корупције, и из ње проистеклог Акционог плана за спровођење

Националне стратегије за борбу против корупције 2005. односно 2006. године. Стратегија и Акциони план садрже мере и препоруке, односно активности које треба да предузму и примене различити друштвени актери, чиме се практично утврђује да у борби против корупције сви сегменти друштва имају своје обавезе. Аактери су подељени на седам система: политички и правосудни систем и полиција; систем државне управе, територијалне аутономије, локалне самоуправе и јавних служби; систем јавних финансија; привредни систем; медији и учешће грађана и цивилног друштва.

3. Репресивне антикорупцијске мере

Циљ репресивних антикорупцијских мера јесте обезбеђивање ефективне примене антикоруптивне регулативе кроз све фазе кривичне процедуре, укључујући и идентификацију, истрагу, процесирање и доношење пресуда за учињено дело. Ове мере обухватају законе, правила и механизме за ефикасно откривање корупције, поступак пред судом и кажњавање починиоца за учињено коруптивно дело, као и друга средства за одвраћање функционера, јавних службеника али и за послених у приватном и цивилном сектору.

Репресија подразумева да се починиоци кривичних дела адекватно кажњавају. Казна је усмерена ка појединцу који ће трпети последице због учињеног преступа. Казна се односи само на прошлу радњу, тј. на дело које је већ учињено. Институције друштва надлежне да спроводе наведене репресивне мере јесу: полиција, тужилаштво и судови.

4. Превентивне антикорупцијске мере

Превентивне антикорупцијске мере усмерене су ка промоцији етике и интегритета унутар институција јавног, приватног и цивилног сектора, и укључују увођење и спровођење посебних мера које се односе на правила, процедуре и ограничења у служби, као и управљање дисциплинским поступцима за непоступање у складу с правилима и процедурама. Превентивним мерама постиже се одговорно вршење поверених овлашћења, а за то су одговорни и руководиоци и службеници. Службеник мора бити субјект кодекса понашања који пак мо-

ра прописивати и одговарајуће дисциплинске мере. Висок стандард понашања и обављања послова службеника доприноси томе да институције одговорно врше поверене послове. Овим мерама уводи се контрола и надзор, смањују дискрециона овлашћења и моћ, што као крајњи циљ има јачање транспарентности и одговорности институција државе и друштва.

Едукативне антикорупцијске мере могу се посматрати као подгрупа превентивних мера које укључују развијање и спровођење антикорупцијских едукативних програма за различите циљне групе као што су: функционери, државни службеници, новинари, представници организација цивилног друштва, представници приватног сектора, грађани, млади. Едукација се чак сматра и „трећим стубом” у борби против корупције, поред репресивних и превентивних мера.

Едукација о антикорупцијском понашању усмерена је ка изградњи одговорности, промоцији етичког промишљања, моралних вредности, ставова и очекивања која спречавају корупцију, као и ка усвајању вештина и примени механизма који јој пружају отпор. Антикорупцијска едукација развија и код представника јавног сектора и код грађана разумевање права и обавеза за чување јавног добра, појашњава штету која настаје чак и минорним коруптивним делима која су на први поглед безначајна, али која у крајњој линији доводе до угрожавања основних људских права и слобода као што су право на живот, рад, здравље, једнакост итд.

Институције друштва надлежне за спровођење превентивне мере независни су државни органи. У случају Републике Србије то су: Агенција за борбу против корупције, Државна ревизорска институција, Повереник за информације од јавног значаја и Заштитник грађана Републике Србије.

* * *

У пракси и науци постоје различити приступи борби против корупције. На једној страни постоје заговорници искључиве примене репресије као јединог ефикасног начина решавања питања корупције у друштву. На другој страни постоје и они који сматрају да то није довољно да се проблем корупције трајно реши, с обзиром на то да корупција може бити процесирана тек након што се деси, те да је реч о појединачним случајевима. Питање које се намеће јесте да ли је предвиђена казна довољна да се починилац преступа одврати од будућих преступа, као и да ли ће његово кажњавање застрашити и одвратити друге од чињења истих преступа. Починиоци преступа, поготово када је реч о високој корупцији, свес-

ни су да чине кривично дело за које је предвиђена висока казна, али ће ипак починити преступ јер је корист од учињеног преступа далеко већа од казне. Стога, на првом месту корупција захтева превенцију која је усмерена ка спречавању будућих коруптивних дела свих актера друштва. Превенција треба да утиче на фундаментално повећање искрености, ефикасности и правичности владе, али и јавности која мења своје понашање и очекивања, те на разумевање права на живот у друштву у коме корупција и неетичко понашање нису вредности.

Такође, уколико до коруптивне радње дође, уколико се она докаже и пронађени починилац казни, неопходно је реаговати и тако што ће се анализирати систем који је ову појаву омогућио. То подразумева анализу и процену ризика од корупције у систему правила по којима се поступа, те примену неких механизма који ће убудуће спречавати такве појаве.

У друштву које је погођено системском корупцијом, једини прави приступ јесте онај који подразумева истовремену примену и репресивних и превентивних мера, уклањање и узрока настанка и ширења корупције, као и насталих последица. Кажњавање свих оних који су починили коруптивна дела, без обзира на положај и функцију у друштву, неопходно је за јачање одговорности и дисциплине међу јавним функционерима и грађанима, али на другој страни, потребно је створити и услове за живот у друштву у коме је индивидуални, институционални и друштвени интегритет доминантна вредност, и у коме грађани имају поверење у институције система.

5. Институционални оквир за борбу против корупције

5.1. Независни државни органи

Овај тип институција својствен је англосаксонским државама, а последњих неколико деценија прихватиле су га и државе европског континенталног правног система. У тим државама правни статус независних државних органа чврсто је и прецизно одређен прописима (законима и подзаконским општим правним актима), а њихово постојање и функционисање усталило се као неминовност модерног начина вршења јавних овлашћења.

У државама које се налазе у процесу транзиције или су из њега тек изашле, рад ових органа се усталио и развио, иако њихово постојање у тим државама има историју дугу десетак година. Србија се касније укључила у оснивање таквих институција и њихов правни статус још није прецизно и доследно прописан. У сваком случају, постоје објављена истраживања о искуствима бројних других држава у функционисању поменутих институција, то јест бројни примери добре и лоше праксе који се увек могу искористити и узети у обзир.

Постоје независни државни органи регулаторног и контролног типа. Независни државни органи спадају у тзв. недржавне субјекте управе као четврта грана власти. Њихова улога је шаролика.

Регулаторним органима омогућава се независна регулација, тј. управљање подручјима од јавног значаја – без уплива политичких претензија у стратешке правце развоја државе.

То значи да питање јавног добра излази из домена дневне политике, политичких програма и идеологија и постаје питање над којим надлежност има институција, а не политичка група или појединци.

Независни државни органи с контролном функцијом врше спољну контролу извршне власти и њиховим постојањем јача се принцип поделе власти. Њихова идеја је јачање владавине права која ограничава државу и подразумева скуп правила одређених стандарда, правду и правичност, али и слободу и одговорног и активног грађанина.

Агенција за борбу против корупције, Државна ревизорска институција, републички заштитник грађана, повереник за информације од јавног значаја и повереник за заштиту равноправности спадају у независне и самосталне државне органе за чије надлежности се може рећи да спадају у – бригу о друштвеном интегритету. Ове институције први пут превенцију и бригу о интегритету „подижу” на државни ниво, у оквиру којег је до сада била само надлежност за примену репресије. Да није њих, не би било ни превенције, осим на нивоу напора организација цивилног друштва.

5.1.1. Агенција за борбу против корупције

Акционим планом за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције било је предвиђено оснивање надлежног органа који ће пратити даљу примену Акционог плана и преузети одређене надлежности у активностима друштва у борби против корупције. Тако је 2008. усвојен Закон о Агенцији за борбу против корупције, која је основана ступањем на снагу овог закона, 1. јануара 2010. године, када је и почела рад.

Модел који је законодавац одредио Агенцији, као самосталном и независном државном органу који оснива Народна скупштина Републике Србије и који је за обављање послова одговоран Скупштини, пре свега је превентивног карактера, с неким контролним надлежностима и надлежношћу да покреће поступке и изриче мере због повреде Закона о Агенцији за борбу против корупције. Исто тако, Агенција даје иницијативе за измену и доношење прописа у области борбе против корупције.

Агенција, између осталог, има следеће надлежности: вођење регистара функционера, њихове имовине и поклона и контролу датих података, контрола финансирања политичких субјеката, решавање сукоба интереса, пружање заштите узбуњивачима, праћење спровођења Стратегије и Акционог плана, надзор над изразом и спровођењем плана интегритета органа јавне власти, истраживање, спровођење антикорупцијских обука.

5.1.2. Други независни државни органи

Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности јесте самосталан државни орган, независан у вршењу своје надлежности, који штити остваривање права на слободан приступ информацијама од јавног значаја. Надлежностима овог органа јача се принцип транспарентности рада јавних институција према корисницима, тј. грађанима.

Државна ревизорска институција је највиши орган ревизије јавних средстава у Републици Србији и самосталан је и независан државни орган који је основан Законом о Државној ревизорској институцији (2005). Надлежностима овог органа јача се принцип контроле трошења јавног новца.

Заштитник грађана Републике Србије – омбудсман, јесте инокосни државни орган који штити и унапређује остваривање права грађана контролишући да ли

органи и организације које обављају јавна овлашћења свој посао раде законито и правилно примењујући Закон о Заштитнику грађана (2005). Осим тога, с посебном пажњом се испитује етичност, савесност, непристрасност, стручност, сврсисходност, делотворност, поштовање достојанства странке и остале особине које треба да карактеришу управу, а које грађани очекују од оних које као порески обвезници плаћају.

Повереник за заштиту равноправности јесте независан, самосталан и специјализован државни орган формиран на основу Закона о забрани дискриминације (2009). Задаци овог органа су спречавање свих видова, облика и случајева дискриминације, заштита равноправности физичких и правних лица у свим областима друштвених односа, надзор над применом прописа о забрани дискриминације, као и унапређивање остваривања и заштите равноправности.

5.2. Полиција, тужилаштво и судство

У законском и институционалном оквиру за борбу против корупције у Србији, полиција, тужилаштво и суд спроводе репресивне антикорупцијске мере чији је циљ обезбеђивање ефективне примене антикоруптивне регулативе кроз све фазе кривичне процедуре, укључујући и идентификацију, истрагу, процесирање и доношење пресуда за учињено дело.

Полиција је одговорна за превенцију, откривање и истрагу свих кривичних дела и прекршаја. Такође, одговорна је и за спровођење истраге и хапшења починилаца.

Осим полиције, у борби против корупције и тужилаштво је веома важна институција. Тужилаштво предузима мере ради откривања, проналажења и прибављања доказа за гоњење учинилаца прекршаја и кривичних дела корупције потребних за успешно вођење прекршајног или кривичног поступка пред судом или надлежним органом управе.

6. Одговорност грађана

Проблем корупције је друштвени феномен на целој планети. Не постоји ниједна земља у којој нема корупције; разлика је само у степену распрострањености и односу власти и грађана према њој. Решавање проблема корупције, тј. свођење корупције на минималну меру, предуслов је решавања свих осталих проблема. Приоритет антикорупцијског деловања мора бити подједнако усмерен ка политичкој елити, у смислу одговорног вршења поверене власти, ка успостављању и развоју одговорних институција друштва, и ка мобилисању јавности за јачање осећаја одговорности за јавно добро. Постојање колективног осећаја одговорности за јавно добро одвраћа од учешћа у корупцији и побољшава општу спремност актера да се повинују правилима и нормама.

Савремено демократско друштво претпоставља постојање друштвено ангажованих појединаца који поштују и развијају вредносни систем друштва, имају критички однос према друштвеним појавама и проблемима, а имају и развијену свест о разумевању, толеранцији, моралности и поштењу. Развијање културе отпора корупцији дуготрајан је процес, али једини прави начин јесте успостављање окружења у коме људи имају знање, вештине и социјалну моћ да се успротиве корупцији.

Демократски политички поредак нужно претпоставља постојање појединца и разних друштвених асоцијација које извиру из сфере цивилног друштва и њихово активно учествовање у друштвено-политичким процесима. За успешну борбу против корупције није само нужно постојање политичке воље него и одговорне политичке елите и консензуса међу грађанима. Прокламовање нулте толеранције према корупцији од стране носилаца политичке власти није довољно; сви политички актери, медији, цивилни сектор и сами грађани морају узети активно учешће у антикорупцијским реформама.

Спречавање корупције захтева напор свих чланова друштва. Због тих разлога, Конвенција Уједињених нација против корупције позива државе да активно промовишу укључивање организација цивилног друштва и других елемената цивилног друштва у борбу против корупције, као и да се подигне свест јавности о штетности корупције и начинима за њено спречавање. Члан 5. Конвенције налаже свакој држави чланици да успостави и унапреди успешну праксу усмерену ка спречавању корупције.

Интегритет

Лични, институционални и друштвени

Појам супротстављен корупцији јесте интегритет. Појам интегритета може се ближе објаснити појмовима као што су: саобразност, јединственост, честитост. Интегритет представља наш однос према вредностима: да ли се понашамо у складу с њима и да ли смо доследни у употреби наших вредности (личних и професионалних). Свака особа своје вредности исказује трима компонентама:

- мишљењем,
- говором и
- понашањем.

Проблем с интегритетом настаје када урадимо и/или говоримо нешто што није у складу с оним у шта верујемо. Сматрамо да имамо вредности, али не делујемо и/или не говоримо у складу с њима. Уколико једна особа размишља у складу са својим вредностима, говори онако како мисли и понаша се као што мисли и говори, онда за ту особу можемо да кажемо да је особа од интегритета. С личним интегритетом се не рађамо. Он се вежба етичким промишљањем и одлучивањем. О вредностима, моралу и етици биће више речи у наставку.

Институционални интегритет представља отпорност организације на корупцију. С једне стране, он представља индивидуални интегритет, компетенције и професионализам, а с друге стране, институционалну целовитост и усклађеност. То значи да се у институцијама поступа у складу с вредностима, и то ради смањења ризика да се јавна овлашћења обављају супротно сврси због које су установљена.

Корупција на нивоу институције настаје по следећем принципу:

Корупција = монопол + право одлучивања (дискреција) – одговорност
Клитгард, Политичка корупција (Klitgaard, Political corruption)

Институције у којима систем одлучивања подразумева укључивање већег броја лица у доношење одлука, где постоји систем транспарентности рада, контрола и надзор над доношењем одлука, где су дискрециона овлашћења знатно сужена, а полагање рачуна и лична одговорност сваког појединца јасно дефинисани, при чему сваки појединац сноси последице у случају кршења или непридржавања, тј. непоштовања правила која су прописана – имају већи интегритет од оних у којима влада монопол, арбитарност и дискреција у одлучивању, уз непостојање институционалне, али и личне одговорности.

Јачањем интегритета институције, јача и поверење јавности у институцију. Систем друштвеног интегритета јесте систем закона, прописа и установа које спречавају појаву корупције. Развијеним и стабилним системом интегритета грађани добијају владавину права, добар квалитет живота (висок стандард) и одрживи развој. Да би држава то постигла, мора да постоји хоризонтална одговорност свих друштвених чинилаца, тј. да сваки стуб друштва може да контролише друге стубове. Стубови су следећи:

1. извршна власт – контролише сукобе интереса, што указује на постојање „политичке воље“;
2. законодавна власт – оформљена након поштених и слободних избора;
3. јавне институције – професионалне и одговорне;
4. независна државна тела;
5. парламент – делотворан;
6. цивилно друштво – информисано и способно;
7. судство – јако и независно;
8. медији – слободни;
9. приватни сектор – одговоран.

Није на одмет нагласити да су институције и друштво који представљају систем правила састављени од појединца, грађана. У друштву, свој интегритет појединац показује одговорним учествовањем у јачању и одржавању интегритета институција и друштва и свестан је чињенице да је интерес институције и друштва изнад појединачног интереса уколико би тај интерес наштетио јавном добру, управо зато што и институција и друштво треба да трају дужи од једног људског живота.

Сукоб интереса јесте ситуација која подразумева да особа на позицији одговорности за неко јавно добро (функционер) има приватни интерес који утиче, може да утиче или изгледа као да утиче на поступање функционера у вршењу јавне функције на начин који угрожава јавни интерес. Тиме се нарушава интегритет и институције и друштва, а јавно добро се злоупотребљава, што оставља негативне последице. Лоше управљање сукобом интереса или упорно одбијање да се из ситуације утврђеног сукоба интереса изађе, смањује поверење грађана у институције, а функционер потенцијално показује да нема развијену свест о јавном добру због којег функција постоји.

Етика

„Никада нисам имао грижу савести етичке природе. Бавио сам се корупцијом, јер сам живео међу корумпиранима. Једнога дана, када будем морао објаснити свом сину зашто сам био у затвору, рећи ћу му да је могуће корумпирати деведесет посто људи, ако се нађу пред некаквом погодбом. Рећи ћу му, такође, да уколико не жели учествовати у работама такве врсте, да се мора затворити у самостан или се дрогирати.”

Adriano Campini, „Кратка историја корупције”
(Карло Алберто Бриоски, Београд, Мате, 2007)

Из овог кратког обраћања човека који је крајем осамдесетих у Италији био суочен с оптужбом за корупцију, можемо уочити неколико важних појмова за тему којом се бавимо у овом приручнику.

Први од њих је етика. Да бисмо на прави начин разумели шта је етика, почећемо од њеног семантичког дефинисања, тј. објашњења порекла саме речи. Реч етика потиче из старогрчког и има више значења. На старогрчком реч **ethos** значи станиште, карактер, обичај, а придев настао од те речи **ethike** значи понашање. Из тога већ можемо наслутити да је у прошлости, у античкој Грчкој, етика проучавала разне облике понашања и обичаја. Када су мислиоци старог Рима покушали да преведу на латински реч **ethike**, везали су значење за обичаје (**mos, oris** – обичај) и отуда порекло речи морал, коју и данас користимо.

Да ли постоји разлика између етике и морала?

За поједине ауторе који се баве питањима морала и етике не постоји разлика између ова два појма што је и разумљиво ако узмемо у обзир описано порекло термина. Међутим, данас преовлађује мишљење да разлика ипак постоји. Разлика између морала и етике посматра се на два начина.

Један начин посматрања појмова

Морал се састоји од вредности, уверења, ставова, норми, обичаја, неписаних правила којима се дефинише шта је добро и исправно у једној заједници или друштву. Морал није непроменљив јер се мења од друштва до друштва, односно заједнице, као и током времена. Потреба да се понашање уреди потиче још од времена првобитних људских заједница. Уређење понашања између чланова заједнице допринело је очувању тих заједница. На формирање морала знатно су утицали обичаји једне заједнице, то јест устаљена понашања карактеристична за одређене ситуације као први облици регулације. Неки обичаји су данас изгубили своју основну сврху, али су и даље део морала. Такође, морал је веома значајан и за настанак и развој закона. Однос морала и закона је сложен. Неки облик понашања може бити прихваћен, али ипак морално погрешан. Исто тако, нешто може бити део законске норме, а ипак морално проблематично. Моралност једног друштва повезана је с обичајима, навикама које друштво или група прихвата као исправне или погрешне, али и са законским нормама које додатно доносе правне забране и казне. Међутим, ако је неки облик понашања прихваћен или законом нормиран, не мора да значи да је истовремено и морално исправан.

Морално искуство се састоји из три компонентне: моралних веровања, моралних судова и моралних осећања. Морална веровања чине вредности, ставови и уверења шта је исправно, а шта је погрешно, морални судови представљају вредносно процењивање дела или људи као добрих или лоших, исправних или неисправних, поштених или непоштених, а осећања се састоје од позитивних или негативних емоција према радњама. Основне вредности које проучава морал јесу: добро, исправно, праведно.

Етика је грана филозофије која се бави проучавањем морала. Тако посматрана, етика је научна дисциплина. Као и свака друга научна дисциплина, и етика се бави описивањем и проучавањем морала људи, упоређивањем различитих система, образлагањем моралних начела и вредности и логиком моралног закључивања.

Други начин посматрања појмова

Морал је, као што смо навели, скуп неписаних правила и обичаја које је једно друштво усвојило и којим се руководи при процени шта је исправно, а шта погрешно. С овог становишта морал се посматра као шири појам у односу на етику, а етика представља примењену теорију морала. Морал се састоји од општих начела, а етика као ужи појам представља примену моралних правила и вредности које је појединац прихватио и примењује их у свакодневном животу.

Неколико пута смо до сада споменули и термин вредност који има велики значај за причу о моралу и етици. Вредност је, исто као и претходна два појма, апстрактна категорија преузета из филозофије. Вредност означава оно што се сматра да је ваљано, вредно, пожељно, корисно. Вредност има изражен субјективни карактер јер зависи од тога ко говори о њој, тј. од субјекта промишљања. За некога вредност може бити слобода или мир, док за некога другог нема ничега вредног у тим појмовима. Вредности се налазе у самом извору морала, јер се и моралним нормама изражавају вредности. Више повезаних вредности чине систем вредности. Поред тога што су субјективне, вредности се могу мењати и с временом, па тако оно што нам је било битно када смо били млади, попут љубави, уступа место некој новој вредности, као што је здравље. Вредности су такође хијерархијски поређане, што значи да нам нису све вредности подједнако важне. Та чињеница постаје значајна у ситуацијама када су две вредности супротстављене, што ће бити објашњено код етичких дилема.

Етичке дилеме

„Бити или не бити, питање је сад!“

Хамлет

Ситуације у којима су супротстављене две или више вредности које поседујемо, а решење ситуације захтева избор само једне, назива се етичка дилема. Етички избори подразумевају сукоб вредности. У свакодневном животу, као и у пословном окружењу, сусрећемо се с различитим дилемама етичке природе, на пример да ли рећи колеги да ће бити отпуштен и притом се не замерити шефу, да ли преписивати на контролном задатку зато што и друг од кога будете преписивали може бити кажњен...

Хајнцова дилема

Хајнцова жена је оболела од посебне врсте рака и била је на самрти. Ипак, постоји лек за који доктори верују да је може спасти. То је форма радијума коју је научник из Хајнцовог града открио. Лек је био скуп за производњу, а научник је тражио десет пута више за њега. Платио је радијум 200 долара, а за малу дозу лека тражио је 2.000 долара. Хајнц је позајмио новац од свих које је познавао, али није успео да скупи више од 1.000 долара. Рекао је научнику да његова жена умире и тражио је да му се лек прода јефтиније или да му се допусти да остатак плати касније. Научник је, међутим, узвратио: „Не, ја сам открио лек и намеравам да зарадим на њему.“ Хајнц је био очајан и провалио је у научникову лабораторију да би украо лек за своју жену.

Да ли је Хајнц требало то да уради? Зашто да или зашто не?

Да ли појединац може да се оснажи знањима и вештинама за решавање етичких дилема?

Не постоји савршен рецепт за решавање етичких дилема зато што нема тачних и погрешних одговора, али постоје неки кораци у анализи проблемске ситуације, тј. етичке дилеме, на које треба обратити пажњу. У наставку ћемо приказати како Ралф Потер описује етапе у решавању проблема, тј. етичких дилема.

Прво треба почети од доступних чињеница. Важно је прикупити све доступне факте који ће нам помоћи да донесемо одлуку, затим идентификовати постојеће вредности и принципе и на крају формулисати проблем. Ова фаза назива се – дефинисање проблема.

Друга фаза се фокусира на анализу ситуације и захтева највише интелектуалних напора. Током анализе треба одмерити супротстављене вредности и принципе. Овде је важна претходно споменута хијерархија принципа и вредности појединца. Некоме ће при одлучивању, на пример, бити важније материјално благостање од принципа професионалности, и обратно, или пријатељство уместо лојалности фирми. Такође, код анализе ситуације појединац треба да обрати пажњу на све аргументе „за“ и „против“, тј. треба да покуша да сагледа последице и једног и другог избора. Нисмо увек у ситуацији да прецизно предвидимо шта су последице сваког избора, али можемо замишљати, предвиђати, користити технику вођене фантазије попут деце у игри „шта би било кад би било“. Анализирајући проблем не смемо испустити из вида ни то како ће наша одлука утицати на друге људе, дакле треба да замислимо какве ће последице имати на животе других.

Емпатија и могућност измештања у позицију другог важан је део одлучивања. Такође, обраћање пажње на све спољашње чиниоце, а то су они који су постојали и пре настанка проблемске ситуације, као и на све прописане норме (закони, правилници, етички кодекси) помаже појединцу да сагледа проблем. Познавање појединих теорија морала и посматрање етичке дилеме са аспеката различитих теорија морала јесте драгоцено. Најчешће се користе две групе теорија: деонтолошке и телеолошке. Деонтолошке (старогрчки: **deon** – дужност) сматрају да је дужност најважнија категорија и испитују мотиве оних који делају. Дужности или обавезе јесу оно што треба да води људско понашање ако желимо да га видимо као добро. „Поступај тако да максима твога деловања може да послужи као један општи закон”², чувени је цитат Имануела Канта, којим је филозоф изразио свој категорички императив. Категорички императив нам говори: не лажи, не кради, не убиј, не сведочи лажно без обзира на последице. За разлику од тог становишта, телеолошке теорије (старогрчки: **tele** – циљ) посматрају моралност једног чина у вези с последицама до којих доводи. Уместо стављања акцента на мотиве и дужности, телеолошке теорије се баве исходима, коришћу од појединих избора. Најпознатији заступници ове мисли, Џон Стјуарт Мил и Џереми Бентам, говоре о највећој срећи за највећи број људи, односно о принципу најмање штете при доношењу одлука.

Робин Худ: лопов или херој?

Сви знамо причу о Робину Худу. Посматрано са становишта деонтолошких теорија, Робин Худ чини грешку – зато што краде! Ако ову исту причу посматрамо са супротног становишта, телеолошког, Робин Худ чини добро дело јер усређује велики број људи. На овом једноставном примеру можемо најбоље видети како је ова ситуација посматрана из угла различитих теорија морала добија сасвим различито значење.

Ма колико имали времена на располагању за доношење одлуке, а понекад баш и немамо превише времена на располагању, одлуку морамо донети. И не само да је морамо донети већ треба да смо у могућности и да је образложимо себи и људима до којих нам је стало. Како би моји пријатељи или моји родитељи реаговали када би сазнали да сам ово урадио? Таква и слична питања имају задатак да нам помогну при доношењу коначне одлуке. Добро промишљање и аргументовање олакшава касније преузимање одговорности.

Потеров модел моралног расуђивања

ДЕФИНИСАЊЕ СИТУАЦИЈЕ

- Опис чињеница
- Идентификација принципа и вредности
- Изношење моралног проблема

АНАЛИЗА

- Одмеравање супротстављених принципа и вредности
- Расправа о примењивим теоријама морала

ОДЛУКА

- Доношење одлуке
- Одбрана одлуке

Одговорност

„Ниједна се пахуљица у лавини никада не осећа одговорном.”
Волтер

„Одговорност се не може делегирати.”
Х. Труман

Појам одговорности први пут се среће у праву и објашњава се као правна или морална урачунљивост. Данас је појам одговорности пре свега етички појам. Одговорност подразумева да појединац одговара за оно што је урадио, да је спреман да сноси последице за учињено, поправи или надокнади евентуалну штету насталу чињењем или нечињењем. Одговорност је превасходно спремност да се промишља о сопственим поступцима и чиновима и њиховим после-

дицама. Одговоран појединац спреман је и да одустане од чина чије се лоше последице могу наслутити или већ постоје. Без одговорности свако је деловање опасно. Као слободна и разумна бића сви смо одговорни за своје изборе и поступке, укључујући и оне моралне природе. Појединци који желе да буду поштовани, уважавани као личности и професионалци, треба да преузму одговорност за своје поступке и размишљају о изборима и последицама својих избора. Одричући се одговорности, људи губе слободу одлучивања и постају попут пахуље у лавини. Али не треба заборавити да и нечињење, ма како пасивно изгледало, заправо доводи до последица и представља избор. Одговорност, иако понекад може бити тешко бреме, даје смисао свему што у животу чинимо. Поимање одговорности у нашем друштву није развијено.

Појединци који обављају руководеће послове, а посебно носиоци јавних функција, треба да буду свесни и одговорности коју имају зато што одлуке које доносе могу да утичу на животе већег броја грађана. Ауторитет, моћ и утицај носе са собом и чињеницу да су неодвојиви од одговорности. Обављање јавне функције без свести о одговорности, или чак свесно неодговорно, за последицу има губљење поверења у носиоце јавних функција и институције. Штета која може настати неодговорним понашањем носилаца јавних функција погубна је по друштво. Аутор који се озбиљно бавио феноменом корупције, чију смо формулу настанка већ видели, у њу је уврстио и појам одговорности. Подсетимо се, корупција, према Клитгарду, може настати када постоји монопол, дискрециона овлашћења, а нема јавне одговорности: $K = M + D - JO$.

Приметно је да у нашем пословању постоје два подједнако проблематична модела функционисања. Један је претерана флексибилност, а други бирократска ригидност. Први модел подразумева веома лежеран однос према раду и одговорностима када су „сви одговорни за све“, а у пракси то обично значи да нико није одговоран низашта или треба много времена да се утврди одговорност. Други модел се ослања на строгу хијерархијску расподелу одговорности, која уколико није праћена развијеном свешћу и савешћу о изборима и последицама, може бити крајње непродуктивна и неефикасна. Оба модела имају нешто заједничко: у ситуацијама кризе или када је начињена грешка, почиње да се одиграва игра „нађимо кривца“, било да је то појединац, група или сектор. Због тог разлога веома је важно да сваки запослени тачно зна шта су његови радни задаци, да му они буду јасно делегирани и да организација има јасно прописане норме очекиваног понашања које могу бити формулисане у облику правилника или етичких кодекса. Нико не може рећи да професионално обавља своју радну улогу уколико се понаша неодговорно, тако да можемо закључити да је одговорност саставни део професионализма.

Идеал запосленог

КОМПЕТЕНЦИЈЕ

- Способности
- Знања
- Вештине
- Мотивација

ПРОФЕСИОНАЛИЗАМ

- Непристрасност
- Јасни стандарди рада
- Посвећеност усавршавању

ИНТЕГРИТЕТ

- Етика
- Транспарентност
- Одговорност

Етички кодекс

Кодекс понашања је скуп правила која описују одговорности или одговарајуће поступке појединаца, групе или организације. Суштину кодекса понашања представљају: вођење, усмеравање и стандардизовање понашања запослених на раду.

Које функције има етички кодекс?

Кодекс понашања има неколико функција. Најважнија је свакако она да се ствара свест о заједничким вредностима и принципима. Многи кодекси понашања најужешњих и најпрофитабилнијих светских компанија у уводном делу садрже прокламоване вредности које воде њихово пословање. Вредности и принципи су од изузетне важности зато што представљају моралну базу компаније, они су фунда-

мент који даје путоказ за све остале одредбе кодекса. Такође, кодекс обезбеђује и стандардизовано разумевање шта је у институцији очекивано етичко понашање. Без једнообразног разумевања шта се од нас очекује, оставља се простор за појединачна тумачења ситуација која могу водити до неспоразума. Када смо упознати с тим какво се понашање од нас као запослених очекује, лакше је да се тако и понашамо. Ова функција је посебно драгоцена у стресним ситуацијама и ситуацијама када немамо баш много времена на располагању да одлучимо шта нам је чинити. Тада је довољно подсетити се шта препоручује кодекс понашања. И на крају, кодекс понашања нам свима даје смернице које воде ка очекиваном понашању.

Како написати етички кодекс?

Први корак у писању етичког кодекса треба да буде утврђивање проблема који су се до сада јавили у функционисању наше организације. Проблеми су драгоцени као извор информација јер савршено указују на слабе тачке организације, недовољно јасне и прецизне процедуре, лошу организацију и слично. Други корак у изради етичког кодекса јесте утврђивање извора информација. Најважније је да запослени сами имају могућност да искажу све оно што сматрају да би омогућило успешније и боље функционисање организација (анонимним упитницима, анкетама или одговарајући на једноставно питање: „Шта бисте ви побољшали у пословању наше организације?“). Исто тако, било би пожељно испитати кориснике услуга, клијенте, али и проучити кодексе других органа и организација и друга релевантна документа.

И на крају, док будете писали етички кодекс, имајте на уму да ће он важити за све запослене, од оних најниже постављених на хијерархијској лествици до оних највиших, и зато употребљавајте језик и стил који су свима разумљиви. Етички кодекс не треба да садржи преписане одредбе законских и подзаконских аката и зато језик треба да буде не само разумљив свима на које се односи већ је и веома важно да буде позитивно оријентисан. Заборавите на изразе: забрањује се, биће строго кажњено и не смете! Уместо тога напишите: подржавамо (сва понашања која осликавају лојалност према...), сматрамо изузетно прикладним, од запослених се очекује... Наравно, извесна понашања треба да буду санкционисана, али то не значи да сваки пасус кодекса треба да буде написан у негативном тону.

Која све понашања треба да буду обухваћена етичким кодексом?

Етички кодекс треба да пружи што више практичних смерница за све ситуације у којима запослени током рада може да се нађе. Због тога би било пожељно обухватити више нивоа етике:

- ниво појединца (однос према послу, колегама и клијентима, облачење и изглед, примање и давање поклона);
- ниво организације (међусекторски однос, однос према синдикату, управном/надзорном одбору, акционарима);
- ниво спољашњих актера (однос према клијентима, надлежном министарству, влади, медијима);
- друштвени ниво (однос према етичким питањима на нивоу заједнице, нпр.: подршка људским и мањинским правима, екологија, друштвено одговорно понашање).

Следећа листа може да послужи као подсетник шта све може бити обухваћено етичким кодексом:

1. међусобни односи:

- комуникација,
- поштовање личности и различитости,
- образовање, обука и напредовање,
- оцењивање учинка,
- забрана мобинга,
- поштовање приватности и информације о личности запосленог,
- радна околина (злоупотреба супстанци);

2. однос према институцији:

- сукоб интереса (породица, други посао, личне везе),
- пословне информације (информационе технологије),
- однос према имовини,
- однос према послу,
- евиденције и извештаји;

3. однос према клијентима/корисницима услуга:

- поштовање личности и различитости (забрана дискриминације),
- комуникација (телефон, електронска пошта, писмена комуникација),
- поклони,
- однос према информацијама (дискреција, пословна тајна, приватност);

4. однос према друштву:

- сарадња с другим институцијама (владине и невладине институције, локална самоуправа, институције социјалне заштите и др.),
- заштита животне средине,
- саопштења за медије;

5. одговорност за придржавање етичког кодекса:

- недоумице и дилеме (од кога тражити савет, смернице),
- одговорност за надгледање поштовања етичког кодекса,
- допуњавање етичког кодекса,
- дисциплинска одговорност.

Да би етички кодекс „заживео” и почео да се примењује, није довољно само да буде написан. Од суштинске је важности да сви запослени буду упознати с доношењем етичког кодекса, а то поново значи сви, без изузетака, од руководиоца до извршилаца. Промоција кодекса може да се изврши објављивањем на огласној табли, али и слањем једног електронског писма или билтена свим запосленима, организацијом састанка за запослене и слично. Руководиоци у овој ситуацији имају посебну одговорност зато што су иначе они фигуре од ауторитета на које се запослени угледају, а такође сnose одговорност и за контролу примене кодекса запослених. Руководиоци треба да буду лидери промоције етичког кодекса. Руководиоци само својим примером могу утицати на остале запослене да прихвате одредбе кодекса и да их се придржавају. Нека истраживања („Лепо је бити на врху – перцепција организационе етике”, Trevino, Weaver, Brown, 2007) показују да запослени сматрају да етички кодекс служи искључиво руководиоцима како би се заштитили у ситуацијама када настану проблеми. Да бисмо избегли такав став запослених, апсолутно је неопходно да руководиоци буду промотери етичког кодекса и да га безусловно прихвате и поштују, тј. да својим понашањем потврде придржавање одредаба кодекса. Свако друго понашање руководиоца убрзо би довело до одустајања од етичког кодекса и повратак запослених на понашање без правила. У идеалној ситуацији запослени не само што би требало да буду укључени у писање кодекса и упознати с његовим доношењем већ би требало и да потврде (потписивањем, на пример) да ће га се придржавати. Писмени примерак кодекса може да се уручи запосленом одмах при пријему у радни однос. Такође, обука о значају етичког кодекса може да се уведе као уобичајени део професионалне социјализације свих запослених, а посебно новоза-

послених. Упознавање клијената и пословних сарадника с кодексом допринеће изградњи имиџа организације, али ће осигурати и јасно дефинисане пословне односе међу актерима.

Надзирана примена или саморегулација?

И на крају се поставља питање: ко треба да надзире примену етичког кодекса? Сваки орган/организација треба да има особу или тело које је задужено за надзор примене одредаба кодекса, било да је у питању руководицац организације, службеник задужен за кадровска питања, било службеник за етичка питања (тамо где постоји). Поред тога, увек када смо у недоумици шта чинити можемо поставити себи неколико питања која могу да нам помогну у одлучивању:

- Да ли је у реду да се ова активност предузме?
- Да ли је ова активност легална и у складу с етичким кодексом?
- Да ли бих био поносан да ову активност саопштим некоме кога поштујем?
- Да ли ова активност доприноси репутацији моје институције као институције од интегритета?

Литература

- Антикоруџијски приручник, TRANSPARENCY INTERNATIONAL, Београд, 2004.
- Грађанскоправна конвенција о корупџији, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/174.htm>
- Интерни материјал са семинара Антикоруџијски тренинг јавних службеника, РЕСПА, Подгорица, 2012.
- Гавриловић, Зоран: „Како одолети толиким искушењима”; Корупџија и етика – проблем и решење.
- Конвенција Уједињених нација против корупџије, <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/>
- Palicarsky, Constantin: Корупџија – узроци, посљедице, превенџија, Министарство правосуђа, Загреб, 2007.
- Кривичноправна конвенција о корупџији, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Summaries/Html/173.htm>
- „Оглед о дару”, Соџиологија и антропологија, Просвета, Београд, 1982.
- Prevention: An Effective Tool to Reduce Corruption, Global Programme against Corruption, 1999.
- Гавриловић, Зоран, Гределъ, Стјепан: Професија између корупџије и интегритета, Биро за друштвена истаживања, Београд, 2011.
- Радовановић, Добривоје и Булатовић, Александар: „Корупџија”, Институт за криминолошка и соџиолошка истраживања и Центар за менаџмент, Београд, 2005.

- Specialised anti-corruption institutions review of models, Organisation for Economic Co-operation and Development Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia, 2007.
- Бриоски, Карло Алберто, „Кратка историја корупције”, Мате, Београд, 2007.
- Деј, Луис Алвин, „Етика у медијима”, Медија центар, Београд, 2004.
- Prevention: An Effective Tool to Reduce Corruption, United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention, Vienna, 1999. (unpublished text)
- Ди Џорџ, Ричард Т., „Пословна етика”, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Дроа, Роже-Пол, „Етика објашњена свима”, Геопоетика, Београд, 2011.
- Стојановић, Бобан, „Улога контролних институција у политичком систему Републике Србије”, Европа 2020 – изазови који очекују Србију, ур. Александар Ћорлука, Београд, ЦПМС, 2011.
- Шупут, Дејан, „Самостална регулаторна тела у правном систему Републике Србије”, http://www.telekomunikacije.rs/arhiva_brojeva/treci_broj/mr_dejan_suput:_samostalna_regulatorna_tela_u_pravnom_sistemu_republike_srbije_.165.html
- „Владавина права – одговорност и контрола власти”, Зборник реферата и излагања са стручног скупа, ур. Љубица Ћорђевић и Александра Поповић, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009.
- www.cbs-css.org (Центар за безбедносне студије)
- www.coe.int/greco (Савет Европе – GRECO)
- www.korupcija.gov.rs (www.acas.rs) (Агенција за борбу против корупције)
- www.transparency.org (Transparency International)
- www.transparentnost.org.rs (Транспарентност Србија)
- www.undp.org.rs

III. Модели часова

Поштовани наставници,

У овом делу брошуре налазе се модели часова настали у јуну 2013. у оквиру пројекта „Млади против корупције“. Намера је била да се о овој теми (про)говори у оквиру редовних часова у школама и да се о њој отворено разговара с ученицима.

Након 50 часова одржаних у основним и средњим школама, модели које су млади едукатори држали на часовима измењени су и адаптирани у складу са искуством с часова тако да обезбеђују максимално искоришћавање већ постојећих наставних садржаја. Информације у њима не представљају за вас наставнике нова знања, већ само путоказ за коришћење појединих садржаја у настави који су већ део вашег редовног плана и програма, и то тако да могу да помогну младима да врате поверење у образовање и образовне институције. Модели су конципирани и тако да подстичу младе да прихвате и свој део одговорности за однос према појавама и облицима понашања људи који њихово поверење свакодневно подривају.

Циљ нам је да вам модели послуже као инспирација за трансформативно образовање, које почиње онда када учимо децу и одрасле да именују своја искуства и помажемо им да их препознају у образовним садржајима којима објашњавамо реалност, али и нашу одговорност у њеном креирању (Witton, H).

Људи запослени у институцијама утичу на њихову репутацију својим понашањем и на тај начин свакодневно помажу или одмажу препознавању важности постојања институција за само друштво. Образовне институције специфичне су по томе што се у њима открива и буди све оно што је потребно да се све остале институције у будућности унапреде или уназаде. Наставници су свесни одговорности према младима с којима раде, јер знају да су информације и знања само алат, а да су карактер који изграде код младих људи и вредносни систем заправо

пресудне силе које након школовања праве јасну границу између (зло)употребе стеченог алата у креирању праведније заједнице. Ови модели ће вам помоћи да, поред вас, и ученици то разумеју на време (Klitgaard, R).

Модели су осмишљени за часове српског језика, грађанског васпитања, ликовне културе у основној школи, а у средњој школи, уз наведене предмете, и за часове социологије.

Иако су, према пројектној идеји, модели часова настали само за поменуте предмете, важно је разумети да је могуће покренути дијалог и у оквиру осталих предмета чији су наставни садржаји повезани с темом корупције и антикорупције (пре свега психологије, филозофије, историје, као и предмета устав и права грађана). Надамо се да ће се с временом то и догодити, на иницијативу наставника.

Искуство с одржаних часова то потврђује. У једној школи која је учествовала у пројекту и наставник математике дошао је на идеју да у оквиру свог предмета повеже рачунске операције с темом корупције. Говорило се о „прорачунатом понашању“, ценовнику услуга, цени испита и дипломе.

Ученици су с едукаторима радили формуле успеха и рачунали колико кошта испит или долазак до неког другог жељеног циља.

Едукатори су заједно с наставником искористили формулу Хауарда Витона, која наглашава да се корупција јавља као мера односа прилике и недостатка личних етичких норми и постојања професионалног интегритета ($K = P - L/PI$), и Клитгардову (Klitgaard) формулу корупције: $K = M + D - JO$, која наглашава да се корупција дешава тамо где постоји монопол уз дискреционо овлашћење, а недостаје јавна одговорност. На основу те две формуле, ученици су веома брзо смислили своје креативне формуле, па су, на пример, дошли на идеју да корупцију представе тако што ће у формулу уврстити однос занимања људи и везе коју неко има, уз новац који је спреман да издвоји.

$$K = 3/B + H^2$$

Интерактивни начин рада који модели нуде, помаже вам да ученицима пружите прилику да разбију стереотипне слике о томе да су сви наставници корумпирани, али и да се само уз помоћ везе и новца може постићи циљ. Ученици могу да спознају на који се начин непоштењем постиже циљ, али не и успех базиран на поштовању. Искуства с одржаних часова показала су да млади у току дијалога науче да разликују понашање корумпираног наставника од понашања већине на-

ставника који часно и савесно обављају свој посао. Коментари које су наводили у евалуацијама показују да се након ових часова осећају спремнијим да прихвате одговорност за сопствене одлуке у ситуацијама моралних дилема у којима су суочени с тежином одлуке, посебно када виде да поједини вршњаци преписују на контролним задацима, купују бубице и остала средства која служе за варање на испитима, учествују у куповини испита, диплома и сл.

Креирање прилика да се током наставе води дијалог о ономе што се дешава „пред вашим и њиховим носом” ствара атмосферу осуде непоштених начина доласка до циља и учи младе да у ситуацијама када нису лично одговорни за оно што се десило, јесу одговорни за став према томе што се догодило, као и за своје поступке након догађаја чији су сведоци били.

Позив за учешће у трансформативном образовању завршићу стиховима једне ученице, насталим на часу српског језика у оквиру пројекта „Млади против корупције”:

*Корупција није нова ствар,
За њу ти не треба дар.
Треба је искоренити,
Морамо се сви покренути...*

Унапред вам хвала на заинтересованости да будете део мисије повратка поверења у образовање и достојанства у ваш **позив**.

*Ауторка модела часова,
Тамара Томашевић*

Модели часова за основну школу

Српски језик и књижевност

Зашто смо изабрали баш овај час?

Књижевност описује искуства из живота људи и тако чува научене лекције од заборава. Критичка анализа књижевних дела омогућује ученицима да размишљајући о искуствима ликова уоче бројне последице коруптивног понашања и тако схвате да не треба слично да се понашају. Када нас упућују на одређено књижевно дело, наставници траже од нас да препознамо и извучемо поуку из њега. Индиректно искуство, имагинарно проживљављање живота других, продубљују емпатију и изоштравају нашу моралну свест формирањем етичких ставова који нас нагоне на етичко расуђивање и поступање. Способност замишљања које нам нуди читање дела, даје нам моћ да редифинишемо сопствене животне ситуације и преиспитамо сопствени начин доношења одлука. Књижевна дела омогућују и да се исказе бунт против свих оних облика понашања који урушавају друштвене вредности. Речи дају глас ућутканим групама и одузимају моћ онима који је злоупотребавају, разголићујући слабости моћника описима њиховог понашања и последица тог понашања. Тако се креира простор за преиспитивање вредности, изоштравање моралне свести и обликовање морала. Књижевна дела именују неименовано и у томе је њихова моћ, јер све док нешто не именујемо, то у друштвеном смислу не постоји. Језик је чувар слободе и средство покретања друштвених промена.

Уводни део часа (15 мин)

Кажите ученицима да ћете данас анализирати одломке из њима познатих књижевних дела, и то из угла грађана који у тим делима желе да открију друштвену појаву звану корупција. На самом почетку часа исеците песму „Нећу преко везе” по строфама. Исечене строфе обележите редним бројевима од 1 до 7. Дајте по једну строфу ученицима које ћете изабрати методом случајног избора. Замолиите ученике да прочитају строфу коју су добили, пратећи редне бројеве. Остале ученике замолиите да слушају.

Нећу преко везе

*У школи је потребно стећи знање,
А не оцену на поклањање.
Некима „помажу” мама и тата.
Ја учим због себе из ината.
Школа за живот је одскочна даска,
А ко добија оцене на везу, за њега је то само маска.
Они лажу и себе и друге,
а у животу немају никакве заслуге.
Добијати оцене на везу велика је грешка,
Кад заврше школу, доћи ће им времена тешка.
Ево и ову песмицу сам саставила сама,
А знам да многим састављају тата и мама.
Нажалост, тако је и у животу, а не само у школи,
данас се чак и из интереса воли!*

Ауторка песме је Магдалена Максимовић, IV разред ОШ „Бранко Радичевић”, Митровица (текст је преузет из брошуре „Нећу преко везе”, Агенција за борбу против корупције, 2011).

Кажите ученицима да је песма настала у оквиру литерарно-ликовног конкурса Агенције за борбу против корупције.

Питајте ученике о чему говори песма.

Запишите реч КОРУПЦИЈА у форми „измишљеног акронима”, с таквим значењем почетних слова да свако слово у речи означава појаву о којој ћете данас разговарати.

Замолите ученике да уз свако почетно слово наведу неке речи које имају везе с корупцијом. Успут им ви дајте неке идеје. Неколико је подвучено у самој песми.

Крађа, клептократија, куповина дипломе, „коверат“

Опортунизам

Рупа у закону, „рад на црно“

Уцењивање, узбуњивачи (антикорупцијски механизам)

Поклањање оцена, привилегије, „пара врти тамо где бургија неће“, примање и давање мита, прање новца, преписивање, пушкице, проневера новца

Цена испита/диплома, црно тржиште

Избегавање плаћања пореза, изнуђивање, искоришћавање службеног положаја

Јавашлук, јаничари

Абсентизам, „афера индекс“

Док записујете речи, заједно појашњавајте зашто је и на који начин свака реч повезана с појавом и одржавањем корупције. Док уз вашу помоћ набрајају речи, важно је да ученици увиде колико свака реч указује на појавне облике корупције, као и да препознају себе као некога ко може постати особа која на коруптиван начин „крчи пут“ у животу или с друге стране, као особу која је део друштва који се бори против корупције.

У дискусији с ученицима дођите до **свеобухватне дефиниције корупције** која речима што су их ученици навели објашњава суштину појаве, њене могуће узроке и поводе. Као помоћ искористите и изворно значење појма:

Корупција (лат. corruptio) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат; поткупљивање, подмићивање, кварење, труљење, распадање; кривотворење (списа, мере, тега и сл.). Реч корупција је сложеница у којој префикс (cor) означава на латинском споразум, договор, заверу, а глагол corrumpere значи сломити, прекршити, пореметити. Шире гледано, корупција би, дакле, била „завера да се поремети (неки поредак) или прекрши одређени договор“.

Напомена

На часовима одржаним у оквиру пројекта „Млади против корупције“ ученици су најчешће описивали радње које су у вези с митом.

Питајте ученике да ли знају **разлику између српске и грчке трагедије**.

За разлику од грчке трагедије, која је заснована на миту, српска је заснована на миту и корупцији.

Афоризам: „Ми смо митолошки народ, ништа не можемо без МИТА.”

Спомените ученицима стару латинску изреку: *Ridendo diceri verum* („Кроз смех рећи истину”) и нагласите да вицеви, афоризми и карикатуре најчешће описују и именују проблеме који постоје у једном друштву.

Након вица, питалице и афоризма, уведите ученике у књижевно значење речи „мито”.

Мито (речник Матице српске): представља новац или неку другу материјалну ствар од вредности, која се третира као дар или награда, а којом се неко (обично ко је на власти и има неког утицаја), придобија да удовољи даваочевој жељи, најчешће на непоштен и незаконит начин.

Постоји и старија реч „дишкреција”, која означава мито, подмићивање, али је она с временом нестала из употребе.

Главни део часа (25 мин)

Питајте ученике да ли се сећају неког књижевног дела које су прочитали или које сте обрађивали на часу, у ком се говорило о корупцији и миту.

Након њихових примера, прочитајте им одломак текста из историјских списа:

У финансијским записима митрополита Мојсија Петровића из XVIII века, једна од рубрика која је описивала све што је ишло на терет митрополитовог двора била је и она која се односила на поклоне и дишкреције. Митрополит је записао да су приликом званичне посете Бечу 1731. године, сви очекивали или пресент, или дишкрецију и да су се поклони предавали „на цесарској капији”. Уз учињену дишкрецију неком чиновнику Рехкрону „његово ново лето неће погинути”. Митрополит је био познат и по томе што је уместо „даћа”, саветовао да се храна подели сиротињи.

Мито представља један од најчешћих видова корупције јер је у народу потпомогнуто нормализацијом (психолошки процес који доводи до тога да оно што често видимо почињемо да третирамо као нормално). У народним песмама и приповеткама које описују ратове и окупације на Балкану, најчешће се наводи као **излаз** из недаће, или као **средство** задобијања одређеног статуса. Приказује се као уобичајена друштвена појава и као део народне свести.

Прочитајте ученицима стихове из песме „Огњена Марија у Паклу” коју је записао Вук Стефановић Караџић:

*„Казуј Петре, шта су згријешили?
Казаћу ти моја мила секо.
Ово бијеху од земље судије, мирили су и мртве и рањене,
и у кмество сиједали криво, и проклето узимали мито!”*

Након тога прочитајте им и стих из песме „Марко Краљевић и Ђемо Брђанин”:

*„Узе Ђемо три товара блага,
Води Марка граду Вучитрну,
па под градом вјешала огради.
Хоће Ђемо да објеси Марка;
Моле му се господа хришћанска:
Богом брате, Ђемо Брђанине! Ту нам немој објесити Марка, неће родит ви-
но и шеница!
Ево теби три товара блага.”
Узе Ђемо три товара блага...”*

Појасните ученицима како се у народу одржавају одређени обрасци понашања попут подмићивања и како се преносе с колена на колена прерастајући у колективну свест. Искористите појашњења из прилога. Можете да искористите и народну причу „Да ли везир једе”, која се налази у прилогу, а која говори о томе на који начин народ „добрим третманом” одржава „у добром расположењу” онога ко влада.

Подсетите ученике и на приповетку „Лето лепог белца” Вилијама Саројана, која се обрађује у VI разреду основне школе. Ова приповетка илуструје ситуацију моралне дилеме.

Напомена

Објасните ученицима да свака промена у друштву почиње именовањем онога што видимо као лоше, а наставља се говорењем о појави, разменом искустава људи. Записивањем остављамо траг о тим искуствима да би млађе генерације научиле како да се односе према овим појавама. Књижевност дочарава ситуације моралних изазова и етичких дилема, које у нама изазивају немир у процесу одлучивања на који начин треба да поступимо у одређеној ситуацији. Осудом негативних појава у друштву дочаравањем последица до којих те појаве доводе, књижевност нам помаже да се оно што је у друштву лоше мења набоље, у корист свих, тј. целокупне друштвене заједнице. Подршком већине људи који описане проблеме појединаца почну да препознају као заједнички проблем свих људи у заједници, трансформишу се околности које доводе до појава као што је корупција и смањују се на најмању меру.

Завршни део часа (15 мин)

Напишите на табли изреку Душка Радовића: „Поклони су ретки и јефтини. Све остало је подмићивање!”

Напомена:

Објасните ученицима да се поклон који представља захвалност никада не даје у тајности. Он се даје јавно, а ако се поклања као чин захвалности појединцу или блиској особи, никада не изазива непријатност нити мисао да је његова вредност несразмерна прилици у којој се даје.

Наведите ученицима пример Осмог марта, када је **обичај** да се учитељици и разредном старешини купи поклон.

Реците ученицима да имају пет минута да осмисле на који би начин могли да честитају разредном старешини или бившој учитељици 8. март поклоном који је посебан а јефтин.

Поклон могу да опишу, нацртају или представе на неки други начин.

Ученици који желе дају примере креативног поклона.

Прилози

Обичаји и традиција

У народу је обичајно дефинисана разлика између части, поклона, даривања, чашћавања и мита. Обичајне моралне норме уче се у обредима и ритуалима којима се људима шаље порука када је обавезно неког даривати, тј. однети му поклон, како би се избегло „замерање“ и срамота.

Обичаји даривања углавном се везују за животне циклусе (крштење, свадба, младенци), или догађаје значајне за појединца или његову породицу (зидање куће, одлазак на насеље). Даривање се у тим приликама не сматра митом, већ приликом да се „испрсимо“. Када се особа која помогне да се заврши одређен посао части (ручак, поклон као „знак пажње“ или новац у складу с вредношћу пословне услуге), то се у народу не сматра митом већ захвалношћу за уложен труд. Уколико се пре учињене услуге понуди част у виду ручка, поклона или новца, након чега особа помаже другој особи, то се сматра митом.

Прича

Да ли везир једе?

Пре одласка старог, о новом управитељу почињу да колају приче, све страшнија од страшније. Те овакав је, те онакав је, а све то утерује поданицима страх у кости. Онда се организује скуп домаћина, на којем најмудрији поставља кључно питање: „Да ли везир једе?“ И када од присутних добије одговор: „Па, наравно да једе!“, онда мудрац каже: „Е, неће бити проблема, добро ћемо га хранити!“

Грађанско васпитање

Зашто смо изабрали овај час?

Грађанско васпитање

Грађанско васпитање је предмет на ком ученици, између осталог, стичу знања и вештине које ће им помоћи да постану одговорни грађани са системом вредности

који их усмерава ка етичком поступању. Један од важних циљева овог предмета јесте да оспособи ученике за критичко преиспитивање сопствених ставова, одговорно доношење одлука и поступање у складу с њима тако да не дође до урушавања вредности заједнице. Разговор о корупцији ствара прилику за вежбање ситуација из свакодневног живота. Ученици тако усвајају знања и вештине које ће им помоћи да постану одговорни одговорно поступајући пред изазовима и моралним дилемама.

Предлог

Позовите наставника веронауке и ученике којима он држи час на час грађанског васпитања на ком се говори о корупцији.

Пре часа објасните наставнику веронауке циљ часа и реците му да ћете ученике у току предавања подсетити и на божје заповести: не кради, не лажи, не сведочи лажно на ближњег свога, не пожели ништа што је туђе. Те заповести имају везе с темом о којој ће се говорити.

Објасните и ученицима на почетку часа зашто је овај час веома прикладан за спајање ученика из одељења. За друштвену појаву о којој говорите данас постоји превентивно деловање о ком нас учи декалог (десет божјих заповести), али и закони у нашој земљи. Такође, за облике понашања којима ћете се данас бавити постоје истовремено божја казна за верујуће и друштвене санкције у случајевима кршења закона од којих нико није изузет.

Уводни део часа (15 мин)

Реците ученицима да ћете овај час посветити разговору о корупцији и понашањима која представљају корупцију, као и о улози сваког од нас у смањењу поменутих појава.

Појасните ученицима изворно значење речи „корупција“.

Корупција (лат. corruptio) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат; поткупљивање, подмићивање, кварење, труљење, распадање; кривотворење (списа, мере, тега и сл.). Реч корупција је сложеница у којој префикс (cor) означава на латинском споразум, договор, заверу, а глагол corrumpere значи сломити, прекршити, пореметити. Шире гледано, корупција би, дакле, била „завера да се поремети (неки поредак) или прекрши одређени договор“.

Латинска реч **corruptus** представља партицип перфекта глагола **corruptere**, што значи уништити или покварити, а када се користи као придев, дословно значи потпуно уништен(о)/покварен(о).

Напомена

За објашњење појаве можете да користите дефиницију прилагођену искуствима младих:

Корупција је понашање засновано на злоупотреби службеног односно друштвеног положаја или утицаја у јавном или приватном сектору ради стицања личне користи или користи за другу нама блиску особу уз надокнаду у виду новца или неке врсте поклона који у пракси заправо представља мито.

Подсетите ученике на то да се корупција у народу често описује као чињење по принципу „ко ће коме ако неће свој своме” или „услуга за услугу” и сл.

Оно што прати такав начин понашања јесте доживљај неправде осталих грађана који виде да је неко приграбио корист преко реда, без труда, поштовања процедура, само на основу познанства или новца.

Напишите на табли реч „корупција” тако да с ученицима сачините акроним.

Реците ученицима да за свако слово у речи пронађу речи које, према њиховом мишљењу, означавају коруптивне облике понашања у школи и друштву уопште.

Примери с часова одржаних у пилот-школама у оквиру пројекта „Млади против корупције”:

Крађа, користољубље, криминално понашање, криза морала

Оцена за новац

Равнодушност људи у ситуацијама неправде, рупа у закону, рекет

Упис преко реда

Преписивање, пушкице, подмићивање

Цена за куповину испита, оцене, дипломе

Извртање истине

„Јавна тајна”

„Афера индекс”

Питајте ученике који још облици понашања, осим наведених, могу да се јаве у школи. Подсетите их на језичке изразе „сређивање оцена“, „ући преко реда“, „добивање намештеног места у дому“, „куповина дипломе“, „афера индекс“, „преписивање“, „полагање помоћу бубице“, „плаћање и куповина матурских радова“, „продаја контролних задатака и тестова“, „наставник држи приватне часове ученицима којима предаје у школи“.

Запишите додатне облике понашања које ученици везују за појам корупције.

Питајте ученике да ли су се лично сусретали с таквим понашањем и шта је карактеристично за неке од тих ситуација.

Подсетите на могуће ситуације из праксе када се код ученика јавља **доживљај неправде**: када избори за чланове ђачког парламента нису довољно транспарентни; када ученици који се мање труде постижу боље резултате због утицаја родитеља; када неки ученици купе тестове и боље их ураде, што им гарантује успех на пријемном и упис жељене школе итд.

Позовите се и на претходно наведена могућа понашања која су нам свима мање-више позната, а почињу још у школи, и то преписивањем, коришћењем „пушкица“, бубица за полагање испита и осталим покушајима да се успе на непоштен начин и без труда дође до циља.

Појасните ученицима да је корупција и акт примања и давања мита да би се побољшале оцене ученика, као и куповина испита или дипломе студената. Често се не зна да је мито кривично дело и да за акт мита, према кривичном закону, особа која је мито приме следи казна од две до дванаест година затвора.

За разлику од 10 божјих заповести које апелују на узорно понашање везано за антикорупцију: не кради, не лажи, не сведочи лажно, не жели туђе, и опомињу на божју казну вернике уколико их се не придржавају, не покају се и не траже опрост од Бога, у друштву постоје закони који друштво као целину штите од рђавих начина поступања људи и предвиђају различите казне за све починиоце кривичног дела, између осталог, и за примања мита.

Наведите им пример ситуације из школе:

Наставница математике задала вам је у складу с вашим оценама неколико задатака да провежбате за викенд како бисте се припремили за контролни задатак. Да бисте урадили задатке, потребно је да обновите претходно градиво и да за то издвојите неколико сати. Анина мама долази пред крај последњег часа и на ходни-

ку разговара с наставницом математике. Нико од вас не зна о чему су причале, али након тог разговора Ана добија најмањи број задатака и најлакше задатке за домаћи. На путу до куће хвали се другарима како ће уживати у викенду.

Како бисте се ви осећали у тој ситуацији? Ко је све погрешно и зашто? Наведите последице таквог понашања наставника, родитеља и ученика.

Како бисте назвали та понашања? Која су могућа понашања присутна у разговору Анине маме и наставнице?

Главни део часа (25 мин)

Вођена дискусија

Покрените с ученицима разговор о моралном понашању људи. Направите шаљив хамлетовски увод: „Лагати или говорити истину питање је сад.”

1. У којим су ситуацијама људи спремни да лажу или „заобиђу истину”?
2. Које су последице лагања?
3. Како људи зову особе за које се сазна да су слагале?
4. Како се осећа особа коју почну означавати као лажова?
5. Шта су то беле лажи или корисне лажи?
6. Која осећања могу да наведу људе да у одређеним ситуацијама одступе од правила понашања и поступе некоректно?

Запишите ова осећања на табли.

7. Шта је морал?
8. Шта представља морално понашање?

Појасните појмове: вредности, морал, етика (искористите дефиниције појмова из прилога).

Напомена

Објасните ученицима да се вредности налазе у основи нашег понашања и помажу нам да донесемо одлуку како да поступимо у ситуацијама када нам је тешко да се одлучимо. Оне у нама буде различита осећања везана за могуће последи-

це избора који су пред нама (страх да нас вршњаци не одбаце; стид од мишљења блиских особа о нама; страх од родитеља, наставника итд.).

Помажу нам да разумемо зашто смо одлучили да поступимо на одређен начин и да умемо и другима да објаснимо своје одлуке.

Етика нам помаже да упркос томе што постоје неписана правила припадања вршњачкој групи, застанемо и размислимо пре него што поступимо по правилима групе.

Наведите неке њима блиске ситуације, на пример лагање да се „покрије друг“, које су довеле до лошег исхода.

Пример ситуације: лагање у корист неког нама блиског.

Вредност: лојалност.

Морал: не издати друга.

Етика: Да ли је у реду не издати друга и када је неко други окривљен за нешто што није урадио? Како бисмо се ми осећали у ситуацији да нас наставник оптужује за нешто, а сви ученици из одељења знају ко је погрешио и ћуте о томе?

Други пример: поклон за Осми март.

Подсетите ученике на то да је обичај да се разредном старешини за Осми март купује поклон. То је неписано правило, карактеристика заједнице и оно што сматрамо моралним и исправним. То представља **морал(но), исправно поступање.**

Вредност која је у основи таквог понашања и која нас покреће јесте пажљивост.

Етика нас усмерава да у ситуацији куповине поклон буде пригодан. Она нас наводи на преиспитивање вредности поклона, сврхе, употребних својстава поклона.

Трећи пример: преписивање на контролном задатку.

Вредност: подршка.

Морал: помози другу у невољи!

Етика: постоје ситуације које нису исправне и које нас упућују на то да другу можемо да помогнемо и на исправан начин (да га научимо градиво пре контролног задатка итд.).

Задајте ученицима за домаћи задатак да осмисле пример на ком ће објаснити однос вредности, морала и етике. Замолите их да пример код куће напишу на малом папиру у боји. Најавите им да када дођу на следећи час оставе свој непотписани папирић на вашем столу. Кад дођете на час, од папирића направите велики панно заједно с ученицима и прокоментаришите примере.

Сада реците ученицима да ћете им навести неколико ситуација које представљају **етичке дилеме**. Појасните им да су то оне ситуације у којима приликом одлучивања у нама долази до сукоба између двеју или више вредности, а решење ситуације захтева избор само једне од њих и поступање у складу с њом.

Изаберите неку од наведених ситуација, прочитајте је и продискутујте с ученицима.

Помозите ученицима да у ситуацији коју изаберете за рад препознају које су две вредности у сукобу приликом доношења одлуке на који начин треба поступити.

Ситуација бр. 1

Ученик моли професора да му поклони оцену да прође на контролном из физике, јер жели да упише фризерску школу, а никако му не иде физика. Живи само с мајком, отац га је напустио када је био беба и често после школе зарађује продајом козметике. Нада се да ће завршетком фризерске школе више помоћи мајци да преживе. Професор се сажалио и прихватио молбу и на контролном је том ученику дао попуњен лист контролне вежбе. Да ли је наставник исправно поступио?

Ситуација бр. 2

Наставница хемије дала је ученици Милици допунске задатке да их уради за викенд како би се припремила за контролни задатак. Милица је упркос томе добила слабу оцену. Наставница јој препоручује да два пута недељно долази код ње на приватни час из хемије.

Да ли наставница ученици којој предаје треба да држи приватне часове и да јој их наплаћује?

Ситуација бр. 3

Марко је положио тестове, али није положио вожњу. Платио је инструктору и полицајцу на полагању да га „пусте” јер се пријављује за посао за који му је потребна возачка дозвола. Обећао је инструктору и полицајцу да ће у међувремену узети додатне часове и увежбати вожњу. Инструктор и полицајац су се сажалили и пустили Марка да положи.

Које су последице таквог Марковог, инструкторовог и полицајчевог понашања?

Напомена

Појасните ученицима да објашњење нечијег поступка и разумевање разлога и вредности на које се особа позива не значе да можемо да оправдамо одређене поступке поготово ако видно наносе штету већини људи и друштву у целини. Они наносе штету и угледу самог појединца који је погрешно, јер он постаје означена особа у друштву, особа која лаже, вара, краде итд.

Важно је да научимо да признамо грешку и преузмемо одговорност за поступке које смо учинили, као и могуће санкције које проистичу из тих поступака. Разговор о етичким дилемама сумирајте кратком поуком о могућим последицама неисправног понашања:

Директора болнице у једном граду пријатељ је замолио да му запосли сина у одељењу пријема за хитне случајеве. Иако цео град поуздано зна да је дечко о ком је реч био просечан студент недовољно посвећен студијама медицине, директор пристаје да га запосли. Након шест месеци директор доживи аутомобилску несрећу и сестре га довозе у операциону салу. Дечко ког је запослио преко везе улази у салу с хирургом и присуствује операцији као анестезиолог.

Завршни део часа (5 мин)

Ко или шта позитивно може да утиче на развој моралног понашања младих? Шта нас покреће на исправно поступање? Прокоментаришите зашто су позитивни узорни у понашању младих важни покретачи исправног понашања.

За крај часа поделите ученицима лепљиве папириће и замолите их да напишу по једну наредбодавну реченицу која позива на узорно понашање. Као што божје

заповести објашњавају шта не смемо да радимо: не кради, не лажи итд., и они треба да смисле узорна понашања која се од нас очекују.

Наведите ученицима примере:

Говори истину!

Подржи друга када га неправедно оптужују и реци истину!

Поштено долази до циља! Положи контролни задатак знањем, а не новцем!

Залепите на таблу пано и напишите на њему грађанске заповести.

Замолите по једног ученика из сваког реда да сакупи све лепљиве папириће, прочита један по један и залепи их на пано.

Прилози

Вредности

Пантић (1977): „Вредности су релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца (диспозиције) и друштвених група (елементи друштвене свести), које због тако приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима.” Вредности чине основу морала који појединац усваја и покрећу морално понашање које покушава да укаже на оно што је исправно, правично и добро у друштву. Вредности представљају идеје о друштвено пожељном понашању.

Морал се односи на неписана правила која одређују прихватљива понашања одређене заједнице. Она нам омогућавају да распознајемо добро од лошег понашања, према ономе што је друштвено прихватљиво. Човек их прихвата, покоравим се и на тај начин живи у друштву као социјализовано биће. Моралним понашањем стичемо и одржавамо сигурност, стабилност, мир и праведност.

Исправним поступањем стичемо морално искуство. Њега чине морални судови и морална осећања. Морални судови се односе на вредновање друштвених појава и понашања у складу с морално пожељним друштвеним вредностима, ставовима и уверењима, која дефинишу шта је исправно а шта погрешно у једном друштву. Морални судови нам омогућавају вредносне процене људи на основу њиховог мишљења и понашања.

Етика (грч. *ethos* означава обичај, навику, карактер)

Етика је филозофска дисциплина која се бави испитивањем циљева и смисла моралних деловања и понашања људи. Она преиспитује исправност поступања и нагони нас на стално преиспитивање сопствених одлука, чак и у ситуацијама када су оне друштвено прихватљиве. Англосаксонски теоретичари етику одређују као учење или науку о моралу. Њен предмет су првенствено правила моралног понашања и доношење суда о томе шта је добро а шта лоше или зло.

Модел часа за ликовно васпитање

Зашто смо изабрали баш овај час?

Цртеж представља прво језичко писмо којим у најранијем узрасту исказујемо доживљај света. То је уједно и језик који сви на свету разумеју. Цртеж преводи осећања у искуствени доживљај близак посматрачу понуђеним представама стварности. Виготски истиче да у дечјем узрасту не постоји диференцијација између поезије и прозе, нарације и драме (Виготски, 1995). Деца цртају слике и причају причу истовремено. Због тога је час ликовне културе идеална прилика да нам цртежом испричају своја искуства с корупцијом. Цртеж им даје прилику и да искажу своја и туђа осећања и доживљаје ситуација за које често не умеју, како кажу, да пронађу праву реч. Тамо где утихне говор, појави се слика, превodeћи речи у симболе, креирајући простор у коме се лично искуство повезује с колективним. У том визуелном дијалогу почиње и завршава се (ре)дефинисање стварности. Цртеж у приказу животних ситуација деперсонализује ликове и на тај начин искуства појединца преводи на друштвени ниво. Подсећа нас да иза сваког имена стоји људско биће, опомињући нас да својим понашањем и сами можемо постати то приказано биће.

Предлог

Недељу дана пре доласка на час договорите се с ученицима да ураде цртеж или колаж на тему „Корупција у друштву постоји, препознајмо је већ у школи!“

Као инспирацију можете приказати на ППТ-у слике које се налазе у прилогу, а које представљају победничке радове ученика основних и средњих школа на конкурс Агенције за борбу против корупције.

Замолите ученике да свој рад донесу на следећи час.

Уводни део часа (15 мин)

Припремите простор за рад у групама од шест ученика. Разбројте ученике бројевима од 1 до 6 и реците им да свако запамти свој број. Заједно с ученицима спојите по два стола у простору и на спојене столове ставите редне бројеве од 1 до 6.

Реците ученицима да свако приђе столу који носи његов редни број и да са собом понесе свој ликовни рад. На столове ставите по један пано.

Реците ученицима да им је задатак да своје цртеже споје на паноу у неку њима повезану целину.

Када приметите да су ученици испунили свој пано, замолите их да размене паное укруг, у смеру казаљке на сату, тако да свака група добије пано с цртежима који нису њихови.

Главни део часа (25 мин)

Дајте свакој групи пет минута да одгонетне шта види на цртежима. Задатак им је да на основу онога што виде на слици саставе дефиницију корупције и напишу је на паноу. Реците им да изаберу представника своје групе који ће осталим групама презентовати пано који су добили и дефиницију коју су саставили.

Замолите представника сваке групе да изађе испред табле, окачи пано који је његова група добила и представи шта је група све видела на њему. На крају треба да прочита дефиницију корупције коју су заједно саставили посматрајући цртеже и оно што они представљају. Тек када група која презентује нечији рад објасни све што види на паноу у смислу приказа корупције, ученици који су цртали радове на презентованом паноу могу да прокоментаришу колико се опажај оних који презентују поклапа с оним што су они желели да прикажу.

Направите изложбу свих панова на табли и разговарајте с ученицима о приказима корупције на њима. Изложбу, заједно с дефиницијама, можете да изложите у холу школе.

Питајте ученике шта значи свима познат коментар „Слика вреди хиљаду речи!” уредника Артура Бризбејна, који је њиме 1911. прокоментаришао утицај новинарства на јавно мњење.

Зашто сте на часу разговарали о свему што су ученици видели на паноима, а не само о појединачним искуствима, цртежима?

Напомена

Важно је да објасните ученицима да представе о појавама у друштву стварамо на основу личних искустава и слика које смо створили, као и кроз приказана искуства и представе људи око нас. Искуства других проширују наш угао гледања, представљајући нове аспекте појаве које можда раније нисмо доживели или приметили. Она нам помажу да критички преиспитамо сопствена виђења нудећи нам прилику да ствари посматрамо и из перспективе других.

Преглед свих искустава даје ширу слику о томе да је корупција друштвени проблем, а не проблем појединца. Из различитих цртежа можемо да приметимо да је корупција део свих институција где раде људи који пристају на њу или је покрећу. Она није појам, она је конкретно друштвено деловање присутно свуда где су људи. Она не указује само на упитан морал појединаца него и на целокупно друштво које дозвољава да се таква понашања толеришу, подржавају, не пријављују и у недовољној мери санкционишу. Свака промена добија на снази када се проблем сагледа као друштвени и када група појединаца проговори о њему. Тако се ствара нешто што зовемо критичка маса, довољан број појединаца који иницира промену у друштву и покреће питања унапређивања друштва.

Завршни део часа (5 мин)

Вођена дискусија

Зашто је корупција опасна и какве су последице по друштво када она постоји у образовању?

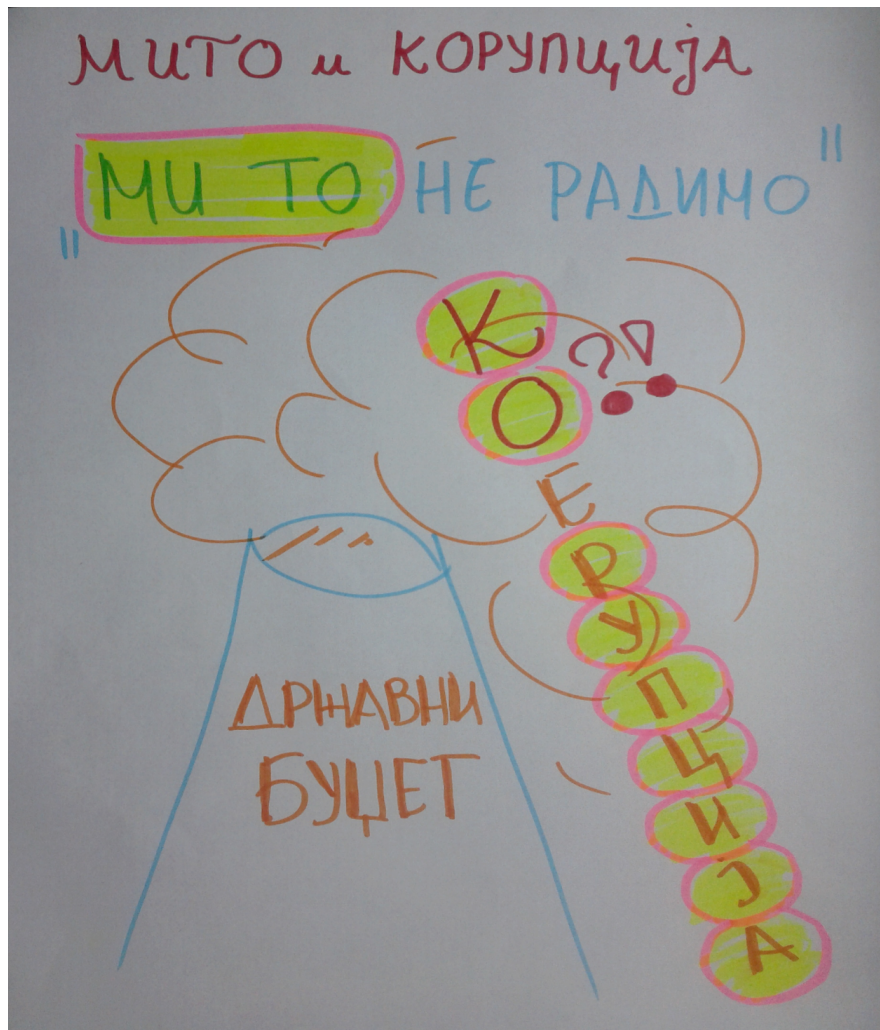
За водитеља: Корупција у образовним институцијама ствара неквалификоване и нестручне људе који неће бити у стању да обављају своју дужност када почну да раде (замислите себе у рукама доктора који је купио већину испита; професора који треба да подучава о нечему што не разуме и о чему не зна довољно).

Поделите ученицима стикере у боји и замолите их да симболом представе начин на који свако од њих може да допринесе смањењу или спречавању корупције.

Реците ученицима да кад заврше прићу једном од паноа и залепе симбол своје антикоруптивне мере на оном делу паноа где је приказ појаве на коју делују.

Прилози

Пример цртежа едукаторке на пројекту „Млади против корупције“ Милице Лујански, која га је користила на часу да би креативно објаснила повезаност мита и коруптивног понашања:

Државни буџет је новац свих грађана. Када сви грађани кажу за корупцију: „МИ ТО не радимо“, веома је важно да откријемо КО врши еРУПЦИЈУ капитала из „вулкана“ који је власништво свих нас.

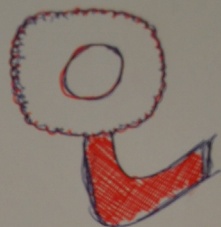
Примери цртежа с конкурса Агенције за борбу против корупције: „Нећу преко везе“ (2011). Можете да их прикажете на ППТ-у. Реците ученицима да остале ликовне и литерарне радове могу да виде на сајту Агенције за борбу против корупције: acas.rs.

Гојко Бесарабић, VI/2 ОШ „Раде Кончар“, Земун
III место у категорији Литерарни рад – млађи узраст

DIPLOMA

SE
DODAJUJE

KRADOMIRU Miticu
za ~~završen~~ fakultet

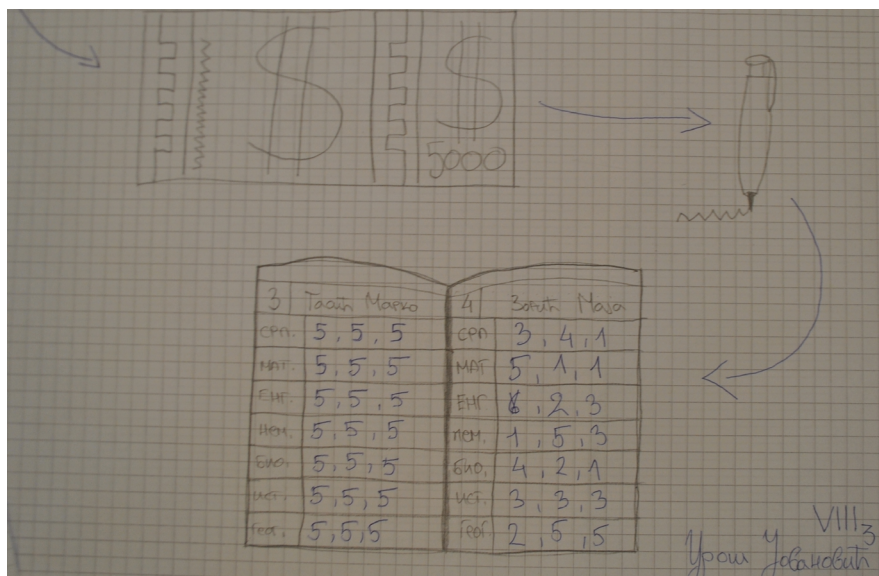
"KORUPCIJANNA NAUKA"
"

MESTO PEČATA

NEPOŠTAN Mitic

DRGAN FAKULTET

Ликовни рад, III место на конкурсy Агенције за борбу против корупције
Владимир Тадић, аутор
Зубно-техничка школа

Модели часова за средњу школу

Српски језик и књижевност

Уводни део часа (15 мин)

Реците ученицима да ћете на часу анализирати књижевна дела из угла грађана који у њима желе да пронађу разумевање друштвене појаве зване корупција, у различитим описима, књижевним врстама и стилским фигурама које књижевни израз нуди.

Дајте једном ученику да прочита стихове песме коју су саставиле четири средњошколке на часу српског језика у оквиру пројекта „Млади против корупције“:

*Немамо ни за 'леба
све нас је снашла беда.
Ал' за диплому сви дају
и за њу сви имају.
Уз индекс 200 еврића,
ма за нас је то сића.
Приватни факултети само ничу,
и паре нам из руку измичу.
Па сви на мастерс идемо,
а у суштини треба да се стидимо.
Ми смо друштво тако,
с парама је све лако.
Сви директори у фотељама седе,
па трпају у џепове паре од беде.
Лекари дијагностикују погрешне болести
новац узимају из обести.*

Милена, Уна, Јована и Јована

Прокоментаришите с ученицима стихове песме.

Реците ученицима да ћете сада заједно с њима саставити „креативни **акроним**“, у ком свако слово треба да означава посебну реч, а заједно треба да чине појаву која је описана у песми. Испишите на табли почетна слова и заједно с ученицима пронађите речи које описују корупцију, а повезане су са сваким појединачним словом.

Крађа, крах интегритета, куповина дипломе, „**коверат**“

Оцена која је поклоњена

Рупа у закону, „**рад** на црно“

Уцењивање, узбуњивач (антикорупцијски механизам)

Поклањање оцена, подвала, привилегије богатих и моћних, „**пара** врти тамо где бургија не може“, примање и давање мита, прање новца, преписивање, пушкице, проневера новца

Ценовник услуга (цена испита, цена тестова итд.)

Изнуђивање новца од родитеља за високе оцене ученика, искоришћавање службеног положаја

Јавашлук, јарам

„**А**фера индекс“

Док записујете речи, заједно појашњавајте зашто је и на који начин свака од тих речи повезана с појавом корупције и њеним (п)одржавањем у друштву. Док уз вашу помоћ набрајају, важно је да ученици увиде колико свака реч указује на облике у којима се корупција може јавити и да препознају себе као особу која може да постане део корупције или неко ко се бори против ње. Важно је да у дискусији дођете до **свеобухватне дефиниције корупције**, појашњавајући неке од речи које ученици наводе.

Позовите се на изворно значење речи корупција:

Корупција (лат. corruptio) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат; поткупљивање, подмићивање, кварење, труљење, распадање; кривотворење (списа, мере, тега и сл.). Реч корупција је сложеница у којој префикс (cor) означава на латинском споразум, договор, заверу, а глагол corrumpere значи сломити, прекршити, пореметити. Шире гледано, корупција би, дакле, била „завера да се поремети (неки поредак) или прекрши одређени договор“.

Питајте ученике који је, према њиховом мишљењу, најраширенији, у народу свакодневно присутан облик корупције.

Ученици су на часовима одржаним у оквиру пројекта „Млади против корупције“ најчешће описивали радње које се односе на мито. Уколико се то и вама деси у разговору с њима, питајте их да ли знају разлику између српске и грчке трагедије.

За разлику од грчке трагедије, која је заснована на миту, српска је заснована на миту и корупцији.

Питајте ученике шта значи латинска изрека *Ridendo dicere verum* („Кроз смех рећи истину“) и поентирајте да најчешће вицеви, афоризми, карикатуре описују и именују друштвене проблеме. Питајте их шта су афоризми и наведите неке који се тичу корупције.

Афоризам: „Ми смо митолошки народ, ништа не можемо без МИТА.“

„Да не беше вође, лопови би однели све...“

Након вица, питалице и афоризма, увести ученике у књижевно значење речи „мито“.

Мито (речник Матице српске): представља новац или неку другу материјалну ствар од вредности која се третира као дар или награда којом се неко (обично ко је на власти и има неког утицаја), придобије да удовољи даваочевој жељи, најчешће на непоштен и незаконит начин.

Постоји и старија реч „дишкреција“, која означава мито, подмићивање, али је она с временом нестала из употребе.

Главни део часа (25 мин)

Питајте ученике да ли су у неком књижевном делу прочитали нешто што их подсећа на претходно описана понашања корупције.

Прочитајте им одломак текста из историјских списа.

Примери књижевних дела у којима се описује корупција у друштву

Јаков Игњатовић у роману „Патница“ (1888) наводи следеће: „Ето што видиш ту живад. Једно се коље, а два се донесу. Знаш, сељаци су још добри, они свом суцу донесу дишкрецију.“ И Доситеј Обрадовић је **морао** да мити: „Обијао је прагове високим чиновницима дворским, трудећи се да ове задобије дишкрецијама које звече и које голицају непце.“

Наведите пример познате приповетке Милована Глишића „Глава шећера“, која се бави проблемом корупције, описујући мотив подвале којим је Милован Глишић објаснио пропадање српског сељака пред налетом дугова, и добити које су прибавили зеленаши и представници власти.

Дело Радоја Домановића „Мртво море“ одлично је за повезивање с корупцијом. Подсетите их на ликове Милана и Илије.

Вођена дискусија

Питајте ученике да ли је корупција ствар избора и шта значи модални глагол у исказу „морао сам“, у наведеном одломку из дела „Патница“ Јакова Игњатовића.

У којим ситуацијама људи пристану да се понашају на начин који није у складу с етиком и моралним чином?

На који начин особе негирају одговорност за чињење и рационализују своје поступке?

Коме се у тим ситуацијама делегира одговорност?

Испричајте ученицима народну причу „Да ли везир једе?“

Напомена

Нагласите да се у различитим књижевним делима спомиње мито као облик корупције.

У књижевним делима подмићивање је део друштвених догађања и представљено је као излаз из недаћа или као средство задобијања одређеног статуса. Приказује се као уобичајена друштвена појава и део народне свести.

Појасните ученицима да свака промена почиње именовањем онога што видимо као лоше, говорењем о томе и разменом искустава људи који су доживели ситуације које се помињу и на крају подршком већине да се оно што је у друштву лоше мења у корист свих, целокупне друштвене заједнице.

Прочитајте изреку Душка Радовића: „Поклони су ретки и јефтини. Све остало је подмићивање!”

Искористите ту изреку како бисте направили разлику између поклона и мита.

Напомена

Подсетите ученике да се поклон који представља захвалност не даје у тајности. Он се даје јавно, а ако се поклања као чин захвалности појединцу или блиској особи, никада не изазива непријатност нити свест о томе да је његова вредност несразмерна прилици у којој се даје.

Питајте ученике од чега зависи промена друштвене свести и уверења да је нужно дати поклон да бисмо добили услугу која је бесплатна и део посла одраслих људи. Да ли ми као појединци имамо моћ да покренемо ту промену и на који начин?

Завршни део часа (15 мин)

Напишите с ученицима нови „креативни акроним“ с облицима антикоруптивног понашања и механизмима борбе против корупције (оне које су споменули на почетку часа препишите):

Агенција за борбу против корупције

Не (научити да кажемо не у ситуацијама тражења или нуђења мита)

Транспарентност, нулта толеранција на поклон

Интегритет

Кредибилитет, контролни механизми

Омбудсман

Репресивне мере

Узбуњивачи

Притужбе, пријављивање случајева

Цивилно друштво

Истина, искреност, интерес друштва, извршна власт (контролише сукобе интереса и демонстрира постојање политичке воље за смањење корупције)

Јавни сервис (употреба медија у објављивање и праћење случајева корупције)

Активизам младих

Прилози

Афоризми су кратке изреке које на духовит и језгровит начин описују појаве у друштву.

Мито представља један од најчешћих видова корупције јер је потпомогнуто нормализацијом (психолошки процес који доводи до тога да оно што често видимо у народу почињемо да третирамо као нормално).

Обичаји и традиција

Независни државни органи и организације који су укључени у борбу против корупције:

Агенција за борбу против корупције, Државна ревизорска институција, републички заштитник грађана, повереник за информације од јавног значаја, повереник за заштиту равноправности, организација „Пиштаљка”: www.pistaljka.rs за узбуњиваче (грађане који желе да пријаве корупцију).

Државни органи: Савет за борбу против корупције (стручно саветодавно тело Владе Републике Србије).

Грађанско васпитање

Тема: вредности, уверења и друштвена одговорност појединца

Уводни део часа (15 мин)

Напишите на табли реченицу: **Цео систем** је корумпиран!

Поставите питање ученицима шта мисле о тој тврдњи и шта то значи кад кажемо да је неко корумпиран.

Након исписивања асоцијација, направите краћи осврт на значење речи преузето из „Лексикона страних речи и израза” Милана Вујаковије:

Корупција (лат. corruptio) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат; поткупљивање, подмићивање, кварење, труљење, распадање; кривотворење (списа, мере, тега и сл.). Реч корупција је сложеница у којој префикс (cor) означава на латинском споразум, договор, заверу, а глагол rompere значи сломити, прекршити, пореметити. Шире гледано, корупција би, дакле, била „завера да се поремети (неки поредак) или прекрши одређени договор”.

Користећи објашњења која су ученици навели уз изворно значење речи „корумпиран“, заједно с њима уобличите дефиницију корупције.

Након исписивања дефиниције на табли, вратите се на почетну тврдњу: цео систем је корумпиран!

Поставите ученицима питање ко чини **систем**.

Напомена

Доведите ученике у разговор до увида да смо сви ми на неки начин део система у релацијама индивидуа–институција–систем и да својим понашањем утичемо на то да ли подржавамо или прекидамо непримерена понашања унутар система у коме учимо, радимо, тако што реагујемо у ситуацијама неправде и пријављујемо неправилности које видимо. Објасните им да уколико толеришемо коруптивна понашања, постајемо део ђутљиве већине која отежава промену у друштву јер нереаговањем даје подршку неправилностима које постоје. Истовремено, када упорно понављамо да је цео систем корумпиран и да су сви људи покварени, да ли то онда значи да је и свако од нас покварен и склон преварама?

Главни део часа (25 мин)

Тражите од ученика да наведу шта све представља корупцију у образовању, у понашању појединих људи који су запослени у образовним институцијама, ученика, родитеља. Примере можете да групишете у табелу са три колоне (искористите листу примера из прилога).

Напомена

Објасните ученицима да је важно да опишу понашање које је пример корупције (претходно сте је дефинисали) и да нагласе улогу ученика, родитеља, наставника, директора итд., без навођења личних имена. Појасните им да не говоримо о особи већ о начину понашања које је потребно препознати како бисмо разговарали о алтернативним начинима понашања, исправним начинима реаговања. Када наводимо само имена, непримерено понашање везујемо за одређену особу и њене особине и на тај начин креирамо уверење да се људи деле на добре и лоше и да је корупција појава која се везује само за оне које препознајемо као покварене.

рене, зле итд. Тако губимо прилику за преиспитивање сопствених начина реаговања која често нормализујемо само зато што их често видимо.

Примери

1. Запослени у образовању: поклањање оцена за новац, злоупотреба ђачког динара, злоупотреба дневница за рекреативну наставу или екскурзије, „афера индекс“, упис преко реда, држање приватних часова ученицима којима се предаје у школи и сл.).
Према извештају Организације за економску сарадњу и развој, издавачи рекламирају своје уџбенике по школама. Појединим учитељима и наставницима нуде поклоне, проценат од зараде и опрему за школу уколико изаберу баш њихове комплете. За 20 уџбеника које наручи за своје одељење, наставнику се нудио поклон, школи интерактивне табле, географске и историјске карте, микроскопи, а у појединим случајевима наставници су се позивали чак и да буду сарадници у продаји.
2. Родитељи: поједини родитељи на позицијама моћи у друштву, чија су деца имала слабије оцене у школи, претили су наставницима да поклањају или преправљају оцене њихове деце; родитељи који купују тестове.
3. Ученици који полажу испите користећи буџице и друге начине преписивања, купују дипломске радове и сл.
Покушајте да им представите да у многим коруптивним облицима понашања који су наведени као пример, постоји однос минимум двеју особа: особа која тражи мито и особе која га даје, тј. однос онога који ради нешто што је неадекватно и онога који то види или зна, али ћути о томе.

Разговарајте с њима о томе како ланац може да се прекине.

Примери из медија

Пример корупције у образовању: мито (кривично дело)

Директор средње школе, ученик, учеников деда

Против Муниба Ц. (55), в. д. директора средње школе у Жагубици, поднета је кривична пријава због сумње да је од једног ученика узео 500 евра за упис оцене. Он се терети да је 2011. године, док је радио као професор у овој средњој школи, искористио службени положај и ванредном ученику уписао позитивну оцмену, иако ученик претходно није испитан. Основано се сумња да је за ову услугу осумњичени од деде ученика неколико дана раније добио 400 евра, а од самог ученика, на дан полагања, још 100 евра.

Допуните примерима ученика и појасните на који начин свако од нас има могућност избора да постане део ланца корупције или да га прекине.

Вођена дискусија

Питајте ученике шта можемо да урадимо у сличним ситуацијама.

Испричајте о Ивану Нинићу и питајте их шта мисле о његовом деловању и његовој иницијативи у друштву коју је започео још као средњошколац.

Питајте ученике да ли су им познати примери људи који пријављују корупцију.

Да ли знају ко су узбуњивачи?

Напомена

Објасните ученицима да су узбуњивачи или „дувачи у пиштаљку“ запослени, бивши запослени или чланови организација, посебно пословних или владиних, који „недолично понашање“ унутар институције пријављују колегама или другим надлежним особама у институцијама или независним телима која се баве корупцијом.

„Недолично понашање“ представља кршење закона и правила или чин директне претње јавном интересу; то су преваре, кршење законских правила, корупција.

Пријављивање је често испит моралних вредности, када је потребно одбранисти истину, правду и сл.

Да ли свако од нас има одговорност да пријави пропусте када примети да постоје?

Зашто је то важно?

Коме можемо да пријавимо неадекватно понашање које приметимо?

Завршни део часа (5 мин)

Предложите ученицима да се свако за себе присети особе која се, према њиховом мишљењу, понела као херој у одређеној ситуацији неправде коју су видели, о којој су чули или прочитали. Нека запишу шта је та особа конкретно урадила (глаголска радња) и зашто јој се диве. Поделите сваком ученику лепљив папирић у боји и замолите их да штампаним словима напишу све чега су се сетили да је особа рекла, урадила.

Нацртајте на великом папиру силуету човека и за крај замолите ученика из последње клупе да прикупи папириће од осталих ученика и залепи их на силуету коју сте нацртали на табли.

Прилог: Прича о Ивану Нинићу

Извор: чланак у новинама „Време“, број 900 (преузето с интернета)

Аутор: Владан Стошић

Јагњетина, прасетина, лозовача и бакшиш

Није твоје да о томе водиш рачуна, већ да учиш и да будеш примеран ђак

Иван Нинић

На први поглед ово је само још једна у низу афера. Наиме, у Министарству просвете и спорта дошло је до злоупотребе службених мобилних телефона и државни буџет је оштећен за најмање милион динара. Министарство је сменило службеницу која је била задужена да плаћа трошкове за мобилне телефоне, саопштено је да ће на службене телефоне убудуће бити постављен лимит и истрага је у току. Оно што је било необично јесте део вести који каже да је аферу открио студент Иван Нинић, и то тако што је, позивајући се на закон о доступности информација од јавног значаја, затражио од министарства спецификацију о рачунима за службене мобилне телефоне. Претраживање интернета показало је да је Нинић до сада открио више афера, а да је на прву указао са шеснаест година.

Иван Нинић данас има деветнаест година, родом је из Лазареваца и студент је прве године Правног факултета у Београду. У Београд је стигао као петнаестогодишњак, ученик Правно-биротехничке школе „9. мај“, смештен у Дом ученика средњих школа Београд.

У разговору за „Време“ Иван овако описује свој први „случај“. „У другом разреду сам изабран за председника домског парламента и тада су ме ученици запитали да ли знам зашто сваког месеца плаћамо по сто динара за абонентске књижице са боновима за исхрану, када свако од нас већ дому плаћа трошкове смештаја. Необично нам је било и то што за тих сто динара никада нисмо добијали признанице, већ би новац који смо давали био завођен у свеске. Тих дана је у дому била буџетска инспекција Министарства финансија. Желео сам да видим шта је констатовала и затражио сам од Министарства финансија извештај. Нису хтели да ми га дају, али пошто је у то време донет Закон о доступности информација од јавног значаја обратио сам се поверенику који је донео решење којим је наложио министарству да ми пошаље извештај. У извештају је писало да је генерал-

ни директор дома Мираш Томовић изјавио да се абонентске књижице ученицима деле бесплатно. Телефонирао сам Томовићу и када сам му рекао да се књижице наплаћују он ми је казао: 'Није твоје да о томе водиш рачуна већ да учиш и да будеш примеран ђак', и спустио слушалицу. Тада сам схватио да нешто није у реду, послао пријаву буџетској инспекцији и позвао их да се врате у дом јер је дошло до пропуста у контроли јер у дому постоји и новац који нигде није прокњижен. Инспекторка која је вршила контролу позвала ме у своју канцеларију и рекла да о томе што тврдим морам да напишем изјаву. Упозорила ме да је то што радим озбиљно и да се не играм. Када је изјава била састављена, казала ми је да она инсистира да о свему још једном размислим и да тек сутрадан дођем да потпишем изјаву. У том тренутку зазвонио је мој мобилни телефон. Звао ме управник дома Жељко Ђуретић и казао ми да директор Мираш Томовић захтева да сместа дођем код њега. Када сам ушао у његову канцеларију, Томовић ми је казао да је то што радим ризично, да могу да ме избаци из дома, да ме могу дисциплински казнити и додао: 'Ја сам бивши полицајац и имам људе и службе које ће се бавити тобом ако не престанеш'. Рекао сам му да нећу одустати. У данима који су уследили управник дома Ђуретић ме сваког дана звао у своју канцеларију да пита како сам, шта радим и на крају сваког разговора би ми говорио да то што радим 'није људски' и приносио ми телефон да позovem инспекцију и кажем да сам се само шалио. Када је инспекторка стигла у дом и затражила свеску, дата јој је свеска која је одговарала оној коју сам описао, али је на њој писало 'Аконтација штете' и по њој је испадало да је баш сваки ученик у месец дана причинио штету на имовини дома у једнаком износу, да му је та штета наплаћена а да та сума одговара оној коју смо дали за абонентске књижице. Ипак, инспекторка је морала да прихвати да је то свеска о којој сам говорио. Како Дом ученика има пет засебних зграда у разним деловима Београда инспекторка је отишла до дома на Звездари. Пошто је управница тог дома била одсутна, ушла је код референткиње и затражила документацију о абонентским књижицама, ова је извадила из фиоке свеску, дала јој је, и тако се све доказало."

Он сматра да је све доказано само захваљујући томе што управница дома није била присутна када је инспекторка дошла и да је референткиња која је дала свеску била свесна шта она доказује и да је желела да помогне да се све расветли.

Мираш Томовић морао је да инспекторки преда све свеске и тако се испоставило да је током четири године од ученика незаконито узето скоро пет милиона динара. Истрага је показала да је највећи део ученичког новца потрошен на такси, допуне за мобилне телефоне, прасеће и јагњеће печење и „лозовачу“. Такође је утврђено да је сваки управник дома од тог новца узимао по 10.000 динара месечно као додатак уз плату. У изјавама које су дали, управници тврде да су све ра-

дили по Томовићевом налогу и да у томе не виде ништа лоше. Томовић је смењен с места генералног директора, а управници домова су разрешени дужности и распоређени на посао васпитача – што значи да им је поверено старање о ученицима. На примедбу да је чудно да је људима који су радили тако нешто поверено старање над ученицима, Нинић нема коментар, а на питање да ли ће, ако против њих буде подигнута оптужница, бити удаљени с посла каже: „Не верујем. Тренутно у дому раде два васпитача против којих је подигнута оптужница због примања мита и смештај ученика у дом мимо прецедуре.”

Следећу аферу Нинић је открио у сопственој школи.

„Био сам изабран за председника ученичког парламента Правно-биротехничке школе ‘9. мај’ и због тога сам присуствовао школском одбору који је усвојио завршни рачун и тако сам сазнао да је школа на репрезентацију потрошила преко милион динара. Поднео сам школи захтев за копију рачуна о трошковима за репрезентацију, али је она одбила да ми то да. Пошто сам већ имао искуство из дома обратио сам се поверенику који је донео решење којим је школа морала да ми да рачуне. Добио сам брдо рачуна из кафана чија је висина била од 5.000 до 100.000 динара. Неки од рачуна имају и ставку бакшиш. Добио сам и рачуне по којима је школа куповала жваке, цигарете и штампу. Поднео сам пријаву буџетској инспекцији. Такође сам пријавио да је, иако је школовање бесплатно, Савет родитеља донео одлуку да сваки ученик мора да плати уписнину. Савет родитеља није имао лошу намеру, али они су били обманути јер им није речено да могу донети одлуку о уписнини, али да та одлука не може бити обавезна већ добровољна јер је то донација и тај новац мора бити уплаћиван на рачун Савета родитеља, а не на рачун школе. Од уписнине је од ученика током три године узето 4,5 милиона динара и тим новцем је располагао директор школе Слободан Павловић. ‘Дечко, за све што ти се убудуће лоше буде дешавало помисли на мене – ја сам тај’, рекао ми је директор. О томе сам известио психолога школе и полицију. Колико знам, ових дана ће у школу доћи финансијска полиција и проверити њено пословање.” Аферу с мобилним телефонима у Министарству просвете и спорта, помену на почетку, Нинић је открио – узгред. „Пошто буџетска инспекција није доносила коначну одлуку о случају дома и школе, хтео сам да видим какав је тренутни статус тих предмета и затражио сам од ње извештај. Из њега сам видео да је инспекција извршила контролу и у Министарству просвете и спорта и занимало ме да видим тај извештај. Затражио сам записник позивајући се на Закон о доступности информација и добио сам га. У извештају је писало да је инспекција констатовала да је министарство током 2005. године на мобилне телефоне потрошило више од три милиона динара, а у 2006. четири милиона динара. Пошто се током истраге у дому показало да је Миrash Томовић имао право на службени мобилни

телефон, али и да је влада донела одлуку да лимити на телефоне износе од 1.000 до 5.000 динара месечно у зависности од службеног положаја корисника, није ми било јасно како су службеници министарства, с обзиром на број запослених, могли да направе толике рачуне и затражио сам од министарства спецификацију рачуна за мобилне телефоне. Спецификација је показала да је рачун за поједине телефоне био 20.000, па и 40.000 динара, као и да је министарство плаћало мобилне телефоне људима који у њему нису више запослени.”

Пажљивим читањем записника Нинић је уочио и да је инспекција наложила министарству да у року од 60 дана у државни буџет врати 4,5 милиона динара које је незаконито потрошило на куповину 250 компјутера. „Рок за повраћај тог новца био је 16. мај 2007, а министарство је тај новац вратило тек 28. децембра 2007. Можда је то случајно, али чињеница је да сам ја кривичну пријаву због злоупотребе тог новца поднео 3. децембра 2007. године”, каже Нинић. Ко стоји иза Ивана Нинића? Да ли неко пише његове захтеве и пријаве, а он их само потписује? „Када сам стигао у Београд, ја нисам био ученик дрвно-прерађивачке већ правно-биротехничке школе у којој се уче основе права и функционисања администрације, као и форма у којој се пишу поднесци. Када је донет Закон о доступности информација од јавног значаја јавност ове земље нашироко је упозната са њим и механизмима по којима функционише и сваки грађанин је могао и може њиме да се користи уколико то жели. Ниједан од докумената на које се позивам нисам добио неким тајним путем већ на легалан начин. Дакле, све радим сам.”

„Тих сто динара од којих је све почело за некога могу да буду безначајна сума, али они то нису за неке од ученика у дому. Обично се сматра да су ученички домови слични поправним, али то није тако. Ученици који долазе у њих имају јаку жељу да уче јер многи долазе из средина у односу на које је Лазаревац права метропола и школа им је једини начин да нешто постигну у животу”, каже Нинић.

„Током боравка у дому ја нисам доживео ниједну непријатност од неког ученика, а једини који су ми претили били су они који су били задужени да ме васпитавају. Ти људи су на тај положај дошли тако што их је ту поставио просветни систем ове земље, а њиме руководи Министарство просвете. Због свега тога ја ћу наставити да се бавим и министарством и просветним системом. Не мислим да је цео просветни систем у Србији труо и знам да је многим који раде у њему доста тога да гледају злоупотребе. Већ неколико пута су ми се јавили професори разних школа с поруком ‘дечко, доста ми је да гледам ово што се дешава у мојој школи, кажи ми који је начин да то прекинем’. После тога сам схватио да сам успео нешто да променим боље и то је једини мотив за ово што радим.”

Социологија

Зашто смо изабрали баш овај час?

Социологија је наука која изучава друштво, различите облике друштвених односа, друштвених интеракција и социјалне процесе који представљају девијацију у одређеној друштвеној структури (криминал, на пример). Због тога је овај час идеалан да се говори о подмићивању, врсти криминалног дела, али и о другим облицима коруптивног понашања. Нуди нам могућност да говоримо о корупцији као системској појави, вредностима које она урушава и, пре свега, начинима на које можемо да преузмемо одговорност за повратак вредности, и то свакодневним преиспитивањем сопствених одлука и поступака.

Тема: вредности, криза вредности, криза морала и њихова повезаност с корупцијом у друштву

Уводни део часа (15 мин)

Нацртајте на табли Т-табелу и горе, с леве стране слова Т напишите реч **ВРЕДНОСТИ**. Питајте ученике које асоцијације имају када чују ову реч. Запишите речи које су навели с леве стране Т-табеле, тј. испод речи „вредности“.

Када запишете више од 10 асоцијација, поделите ученике у групе од четворо, тако да они који седе у паровима испред /иза другог чине једну групу. Свакој групи дајте А4 папир.

Реците ученицима да имају пет минута да заједно смисле креативну дефиницију појма **ВРЕДНОСТИ**, али тако да она обухвати што већи број претходно наведених речи. Замолите их да унутар своје групе одреде ко ће бити записничар (особа која ће записивати предлоге и коначну верзију дефиниције). Пред крај писања дефиниција, залепите пано на таблу и замолите представника сваке групе да изађе, прочита и залепи дефиницију.

Питајте ученике да ли постоје знатне разлике у креативним дефиницијама и прокоментаришите њихова размишљања о вредностима. Помозите им да направе разлику између појмова у тим дефиницијама који заиста представљају вредности (поштење, истина, праведност, толеранција) и оних који наизглед делују као

вредности (новац, успех, моћ, популарност). За дефинисање разлике, можете искористити неку од дефиниција наведених у прилогу.

Погледајте почетне речи које су ученици наводили пре прављења дефиниција. Обратите пажњу да ли међу њима постоје речи као што су „поштење“, „поштен човек“, „толеранција“, „толерантан“. Уколико не пронађете два појма од којих један означава вредност а други особину, ви напишите на табли речи „поштење“ и „поштен човек“.

Питајте ученике како можемо да објаснимо разлику ових појмова.

Важно је да разумеју да реч „поштење“ означава вредност, идеју о пожељном понашању, али тек када се ова вредност испољи у нашем понашању и подстакне нас да поступимо **поштено**, можемо да кажемо да је вредност поштења, усмеравајући наше понашање, утицала на изградњу особине поштења у нама.

Вредности које усмеравају наше понашање у свакодневним ситуацијама чине наш систем вредности.

Главни део часа (25 мин)

Вођена дискусија

1. Да ли сте чули за израз „криза вредности у друштву“ и како бисте објаснили његово значење?
2. Ко чини друштво?
3. Да ли је свако од нас важан део друштва у оној мери у којој својим понашањем, вођеним одређеним вредностима, доприноси његовом напретку или доводи до назадовања?

Напомена

Уколико у објашњењу значења друштва кажу да друштво чине институције, наведите их на размишљање о томе да институције чине људи запослени у њима. Људи својим понашањем доводе до очувања или губљења поверења грађана у институције система. Помозите им да разумеју да свако од нас, понашајући се у складу с вредностима, може да допринесе умањивању кризе вредности у друштву, и обрнуто.

4. Да ли су вредности исто што и ставови?
5. Шта значи када неко каже: „То је мој став, шта се то кога тиче и на који начин то неког угрожава?!“
6. Представите ученицима Морганову дефиницију става и прокоментаришите с њима остале дефиниције дате у прилозима.

Напомена

Разговор вођен овим питањима креира ученицима прилику да разумеју у којој мери наши ставови вођени вредностима утичу на унапређивање друштва чији смо саставни део. Моћи ће да разумеју да свако од нас у свакодневним ситуацијама у којима се суочавамо са избором да поступимо поштено или непоштено, праведно или неправедно, искрено или лажно, доприноси унапређивању или урушавању друштвеног система вредности.

Након вођене дискусије, вратите се на почетну листу Т-табеле и с десне стране, поред речи **ВРЕДНОСТИ**, запишите реч **КОРУПЦИЈА**.

Замолите ученике да наброје асоцијације које везују уз ову реч. Након исписивања асоцијација, направите краћи осврт на значење речи, преузето из речника Милана Вујаклије:

Корупција (лат. corruptio) означава поквареност, кварност, изопаченост, разврат; поткупљивање, подмићивање, кварење, труљење, распадање; кривотворење (списа, мере, тега и сл.). Реч корупција је сложеница у којој префикс (cor) означава на латинском споразум, договор, заверу, а глагол rompere значи сломити, прекршити, пореметити. Шире гледано, корупција би, дакле, била „завера да се поремети (неки поредак) или прекрши одређени договор“.

Питајте ученике на који би начин сада повезали леву страну табеле (појмове којима су на почетку часа описали реч ВРЕДНОСТИ, са асоцијацијама на реч КОРУПЦИЈА.

Заједно с ученицима направите креативну дефиницију корупције од набројаних речи.

Напомена

Наведите ученике на размишљање о томе да су појашњења и једне и друге речи и асоцијације у вези с њима у већини случајева заправо глаголске радње. Оне укључују конкретна понашања појединаца у ситуацијама које нам указују да ли одређене вредности постоје у понашању људи, као и да непостојање вредности у понашању сваког од нас доводи до појава којима смо описали корупцију.

С листе уверења која представљају нормализацију коруптивних облика понашања (листа је у прилогу) прочитајте ученицима неколико уверења. Ова уверења доводе до урушавања система вредности у друштву. После сваког уверења прокоментаришите с ученицима шта се све крије иза таквог начина размишљања, које су последице таквих уверења и које вредности изостају у понашањима покренутим таквим уверењима. Посебну пажњу обратите на уверења која су део школских ситуација, када су запослени у школи, али и ученици, у ситуацијама моралних дилема, које су пресудан тест постојања наших вредности и поступања у складу с њима.

Објасните ученицима да поменута уверења настају када појаве које често видимо/доживљавамо у друштву с временом почињемо да третирамо као нормалне. Овај феномен зове се нормализација, а уверења најчешће представљају **рационализацију поступака** у ситуацијама када људи знају да нису поступили на исправан начин или да неће то учинити. Објашњења разлога свог понашања људи тада мешају с оправдавањем тог понашања, делегирајући одговорност за своје поступке спољним факторима: ситуацији у друштву, ауторитетима, негирајући на тај начин личну одговорност и избор.

Завршни део часа (5 мин)

Питајте ученике које нас друштвене вредности покрећу на антикоруптивно понашање.

Из почетних асоцијација на реч „корупција”, препознајте вредности које су нарушене и издвојте нове на којима је потребно додатно радити.

Примери с часа: **правичност, доброта, истина, солидарност, емпатичност, храброст, понос, част, срећа, достојанство, образованост, слобода, независност, одговорност.**

Други начин завршетка часа: напишите с ученицима повељу одговорног понашања на великом белом папиру тако што ћете исписати реченицу: „Од данас нећу да...“

Замолите ученике да свако устане и изговори завршетак реченице (преписујем, лажем, варам...).

Прилози

Теоријске смернице које вам могу олакшати објашњења појмова

Вредности

Пантић (1977): „Вредности су релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца (диспозиције) и група (елементи друштвене свести), формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца, које због тако приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима.“

Монтескје и Вебер истичу да су вредности **основа друштвеног развоја**.

Олпорт (Allport, 1963) даје другачију дефиницију и каже: „Вредност је веровање у складу с којим човек делује“. Олпорт истиче постојање избора.

Ставови

„Став је спремност да у одређеној ситуацији одреагујемо на одређени начин.“ (Морган, 1956)

Ставови чине когнитивна (шта знамо о одређеној појави), емоционална (каква осећања у нама покреће та појава) и конативна компонента (начин на који реагујемо у ситуацијама које се односе на одређену појаву) (Н. Рот, 1973).

„Став представља међудејство уверења и вредновања, који у нама изазивају намеру и покрећу нас на понашање. Ставови имају функцију манифестације одређених вредности.“ (Кац, 1960)

Уверења која нормализују коруптивне облике понашања:

1. За сваки испит зна се цена.
2. Сви купују тестове, зашто бих само ја глумио поштењачину, па да ми се сви смеју!
3. Имам шему да то завршим.
4. Малим лоповима се скида глава, а великим капа.
5. Пара врти тамо где бургија не може.
6. Позови се на мене слободно и све ћеш завршити исти дан.
7. И ти би тако да ти је тата директор!
8. Оно што се не зна, није се ни десило.
9. Данас ти мени, сутра ја теби.
10. Имам малу плату. Мора од нечега и да се живи...

Час ликовног васпитања истоветан је моделу часа за основне школе.

Литература

Landes, D., *Wealth and Poverty of Nations*, London 1998; Huntington, S., „Cultures in the 21st Century: Conflicts and Convergences“, уводно излагање, Colorado College's 125th Anniversary Symposium, Colorado Springs.

Глишић, М.: *Приповетке*, Блиц, Београд, 2013.

Моралност и друштвена криза, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.

Одабрана дела Јакова Изњатовића, Јединство, Матица српска, 1987.

Пантић, Д.: *Промене вредносних оријентација младих у Србији*, ISO Србије, Београд, 1990.

Речник српскога језика: Нови Сад, Матица српска, 2007.

Рот, Н.: *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Сорајн, В.: *Лето лепог белца* у Милка А.: Читанка за шести разред ОШ, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

Стефановић Караџић, В.: *Српске народне пјесме*, Беч, 1845.

